

Redactie

Mw. M.M. van der Burg, hoofdredacteur	mmvanderburg@hotmail.com	030-2520750	06-22987711
Mw. J.W. Kersten	j.w.kersten1@gmail.com		06-22522475
G.J.W. van Oven	vanoven@casema.nl	071-8890451	06-25590716
M. Smits, secretaris	riessmits@planet.nl	070-3648256	06-51327769
Mw. J.M. de Vries	Monique@devries.to	070-3520749	
Eindredacteur: R.H. van der Heide	r.vdheide@tweedekamer.nl	070-3185681	
Gastredacteuren: Arie de Jong en Jan Terlouw			

Commissie rechtspositie

G.J.P. van Otterloo, voorzitter	gjpvo@xs4all.nl	070-3232640	
O. Scheltema-de Nie	o.scheltema@online.nl	070-3551569	
P.J. Biesheuvel	pj.biesheuvel@12move.nl	070-3455975	
G.B. Nijhuis	nijhuis.advisering@kpnplanet.nl	0523-677366	

Bestuur

J.D. Blaauw, voorzitter	j.blaauw41@kpnplanet.nl	0252-348717	06-57540575
A. de Jong, penningmeester	ariedejong@hetnet.nl	071-5212318	06-47381662
J.G.C. Wiebenga, internationaal secretaris	jwiebenga@hotmail.com	023-5246141	
Mw. S. de Jong, vicevoorzitter	sij.brigje@home.nl	0594-512178	
M. Smits, secretaris	riessmits@planet.nl	070-3648256	06-51327769
Mw. E.G.E.M. Bloemen	bloemenliesbeth@hetnet.nl	071-3018529	
D. Eisma	deisma4@cs.com	070-3241543	

Ambtelijke ondersteuning

R.H. van der Heide	r.vdheide@tweedekamer.nl	070-3185681	
--------------------	--------------------------	-------------	--

Druk: Reprografische afdeling Tweede Kamer

Vormgeving: Dienst Communicatie, Henk van der Velden

Verenigingsadres/ledenadministratie

Vereniging van Oud-Parlementariërs, t.a.v. Reinder van der Heide

Postbus 20018, 2500 EA 's-GRAVENHAGE

Website(s): www.vopnestor.nl en leden.vopnestor.nl

Het lidmaatschap van de Vereniging van Oud-Parlementariërs (VOP) staat open voor oud-leden van de Tweede Kamer en/of Eerste Kamer der Staten-Generaal of het Europees Parlement. De contributie bedraagt € 30 per jaar en moet worden voldaan op betaalrekening NL34INGB0000253063 van de Vereniging van Oud-Parlementariërs, Den Haag.

Beveiligingsdienst

secretariaatbeveiligingsdienst@tweedekamer.nl	070-3182146
	of 3182153

Voorjaarsbijeenkomst 4 april 2018, Arnhem

NESTOR

INHOUDSOPGAVE

3 Van de redactie

- door Mieke van der Burg

4 Betuweroute: Van debat naar praktijk

- door Jaap Jelle Feenstra

14 Column: Treinen

- door Jan Terlouw

16 Kameraadschap in de politiek

- door Arie de Jong

20 Boekbespreking

“Volwassenen onder elkaar” van Yanis Varoufakis

- door Monique de Vries

22 Feuilleton Kamerkunst, afl. III:

‘Nederland aan de zee’ van Auke de Vries en nog iemand (...)

- door Reinder van der Heide

31 Van het bestuur

38 Verslag inleiding van prof. dr. Carla van Baalen over de

‘Recente Kabinetsformatie in relatie tot kabinetsformaties uit het verleden’

- door Joke Kersten

42 Verslag inleiding Tom de Bruijn over de Brexit; verslag presentatie

Adri Duivesteijn over het Haagse stadhuis

- door Reinder van der Heide

45 Overleden

46 Verschenen boeken

- door Mieke van der Burg en Reinder van der Heide

Deadline volgende NESTOR: 1 februari 2018

Omslagfoto:

‘Betuwelijn en -trein’

VAN DE REDACTIE

Na een lange voorgeschiedenis sloot ProRail tien jaar geleden (2007) de bouw van de *Betuweroute* af. Een van de grootste infrastructurele projecten in Nederland waarvan de realisatie in totaal zo'n tien jaar heeft geduurd. Ook een project dat veel (maatschappelijke) discussie heeft opgeworpen met als gevolg veel planaanpassingen en verhoging van de kosten. Wat heeft het uiteindelijk opgeleverd? Hoe is het gebruik op dit moment en wat zijn de verwachtingen in de nabije toekomst? Zijn de doelen van destijds gerealiseerd? Reden om terug te kijken op het verloop en met name de besluitvorming van dit project vanaf 1990. En vooral ook: wat hebben we hiervan geleerd voor de toekomst?

Jaap Jelle Feenstra die een warm voorstander van de Betuweroute was, doet de aftrap. Ook Jan Terlouw geeft in zijn column kort zijn duidelijke mening. Een uitdaging voor anderen? In het volgende nummer van Nestor komen in ieder geval Jan Dirk Blaauw en Adri Duivesteijn aan het woord. De laatste was voorzitter van de parlementaire onderzoekscommissie. Maar anderen die willen reageren, zijn van harte welkom.

Een heel ander onderwerp snijdt Arie de Jong aan: *Kameraadschappen* in de politiek. Is dat onmogelijk? Hij 'bewijst' dat het tegendeel waar is en niet zelden voorkomt.

De Eurocrisis raakt al wat in de vergetelheid nu het economisch in Nederland weer beter gaat. De dreigende Grexit in 2015 lijkt ook al ver weg. De Brexit beheerst alle aandacht. Maar hoe verliep die stormachtige periode destijds in Griekenland? Monique de Vries bespreekt het (spannende!) boek van de toenmalige Griekse minister van Financiën, Yanis Varoufakis: "Volwassenen onder elkaar".

In het nieuwe feuilleton van Reinder van der Heide: *Kamerkunst*, neemt Reinder het kunstwerk 'Nederland land aan de zee' van twee heel verschillende beeldhouwers (!?) in het vizier.

Tenslotte treft u – naast de vaste rubrieken 'Overleden' en 'Verschenen boeken' – het verslag van onze Najaarsvergadering en de boeiende lezing van professor Carla van Baalen over kabinetsformaties sinds de Tweede Wereldoorlog. Aanleiding was natuurlijk de langste formatie ooit, die van het kabinet-Rutte III. Toevallig presenteerden de coalitiepartijen VVD, CDA, D66 en CU op die dag hun regeerakkoord: 'Vertrouwen in de toekomst'.

Na de lunch hebben de VOP-leden genoten van de inleiding van Tom de Bruijn over zijn weinig 'hoopvolle' toekomstverwachting van de 'Brexit'. Vervolgens heeft Adri Duivesteijn ons onderhouden over het ontstaan van het witte Stadhuis van Den Haag. Het blijft een boeiend verhaal! Van beide interessante inleidingen doet Reinder van der Heide kort verslag.

BETUWEROUTE: VAN DEBAT NAAR PRAKTIJK

Jaap Jelle Feenstra

"Ik ken geen goederenlijn die zoveel mensen bij elkaar brengt".

Met deze opmerking open ik mijn bijdrage aan het debat over de Betuweroute.

De Tweede Kamer had op 22 november en 6 december 1993 twee complete dagen uitgeschreven voor de parlementaire besluitvorming over deze goederenspoorverbinding tussen Mainport Rotterdam en het Europese achterland.

In die tijd woonde ik als PvdA-Tweede Kamerlid in het Gelderse Culemborg, midden in het "getroffen gebied" van de wonderschone Betuwe. Nijvere actievoerders hadden de route vanaf mijn huis tot het station volgeplakt met spitsvondige Loesjes-affiches. Deze teksten riepen de vraag op, hoe het toch kan dat de aanleg van een spoorlijn in de berm van de A15 zo veel debat en verzet oproept. In dit artikel som ik veel gehanteerde argumenten vóór en tégen de aanleg van de Betuweroute op en lardeer mijn terugblik met enkele persoonlijke waarnemingen en anekdotes uit de schier eindeloze reeks van debatten over deze toekomstgerichte goederenspoorlijn.

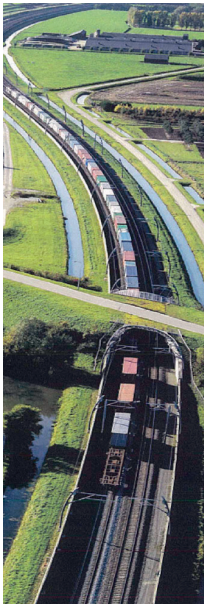
Terugblik van een voorstander

Terugblikkend, meen ik dat de toekomstgerichte overwegingen om de Betuweroute aan te leggen nog steeds overtuigend sterk zijn:

- **Overlastreductie:** het Nederlandse spoorwegnet is bovenal een personennetwerk, dat reizigers van stadskern naar stadskern brengt. Tussen een groeiend personenvervoer een groeiend aantal goederen-

Feiten over de Betuweroute

De Betuweroute is een dubbelsporige lijn met een lengte van 172 kilometer zonder gelijkvloerse kruisingen. Deze verbinding tussen de Rotterdamse haven en de Duitse grens bij Zevenaar bevat vijf tunnels en 130 viaducten en bruggen. De aanleg heeft 4,7 miljard euro gekost. Er rijden wekelijks 500 treinen overheen naar vijftien landen. ProRail verwacht dat dit aantal stijgt tot van 34.500-37.500 per jaar in 2025 tot 43.000 treinen in 2030. De lading bestaat voor circa 40 procent uit containers, 20 procent kolen, 15 procent erts, 15 procent andere bulkgoederen en een klein aandeel variabele goederen. Circa vijftig procent van het Nederlandse goederenvervoer per spoor gaat over de Betuweroute. Ruim 26 procent gaat bij Venlo de grens over en ruim 13 procent passeert bij Roosendaal de grens met België. Op de oost-west-as heeft de goederenspoorlijn een aandeel van 75 procent. De maximale capaciteit van de Betuweroute is 110 treinen per dag per richting, met de momenteel in uitvoering zijnde aanleg van het derde spoor in Duitsland neemt de capaciteit toe tot 160 en na blokverdichting op het Duitse spoor tot 192 treinen per dag per richting. Tien jaar geleden op 16 juni 2007 opende koningin Beatrix officieel de Betuweroute als dedicated goederenspoorverbinding.

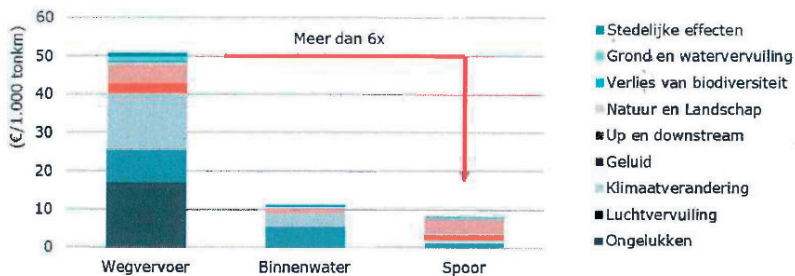
treinen inpassen is lastig en leidt voor omwonenden tot overlast en risico's. Dan is het naast het bestaande spoorwegnet, buiten de steden om en vooral in de berm van de autosnelweg A15 afwikkelen van het spoorgoederenvervoer een maatschappelijk voor de hand liggend voorstel.

- **Mainportbeleid:** om de baten van de Mainport Rotterdam voor de Nederlandse economie met een toegevoegde waarde van 21 miljard euro per jaar en 180.000 banen (2016) te borgen, is een hoogwaardige multimodale verbinding van belang tussen het havencomplex en de bedrijven en consumenten in het Europese achterland. Dat geldt ook voor de haven van Amsterdam en TaTa-Steel in IJmuiden.

Nederland beschikt over goede waterverbindingen naar de zogenoemde "natte bestemmingen", maar naar de "droge bestemmingen" hebben we een achterstand ten opzichte van de Noord-Duitse havens,

die over sterke spoorverbindingen met de groeiregio's in Midden- en Oost-Europa beschikken. Het daarvoor ontwikkelen van spoorcapaciteit sluit aan bij de prioriteiten van de Europese Commissie om het spoorvervoer te stimuleren via het TEN-netwerk (transeuropees netwerk) tussen de zeehavens en de economische kernregio's en biedt kansen voor Nederland met haar Mainport Rotterdam.

- **Milieu:** een zorgvuldig milieubeleid is gericht op het breed veiligstellen van omgevingskwaliteiten voor mens en natuur. En dan blijkt spoorgoederenvervoer een aantrekkelijke modaliteit te zijn. Dat bleek al uit de PKB-Betuwerroute Deel 1 (16 april 1992, p. 12), dat bleek nogmaals uit het rapport "Spoor brengt Nederland verder" van Boer&Croon: het spoorgoederenvervoer is 43 maal veiliger dan wegvervoer en kent het laagste aandeel externe kosten (januari 2014, zie figuur hieronder).

En dat bleek recent nogmaals uit een opmerkelijke bericht van de Centrale Rijnvaart Commissie van 10 oktober 2017. In haar Marktobservatie laat deze gezaghebbende binnenvaartorganisatie weten dat het spoorvervoer de binnenvaart op vrijwel alle fronten heeft ingehaald als schoonste modaliteit. Elektrificering maakt de uitstoot van treinen gering, de opwekking van elektriciteit meegerekend. Per tonkilometer (tkm) stoot de trein 10 gram CO₂, het binnenvaartschip 20-40 gram en de vrachtwagen 82 gram uit. De fijnstofemissie van spoor is nihil en de vrachtwagen doet het met 11 kilo beter dan de binnenvaart met 5-21 kilo per tkm. En bij NO_x levert de trein 0,009 gram, de vrachtwagen 0,3-1,8 gram en de binnenvaart 0,17-0,52 gram per tkm. Door de jaren heen is het brede milieu-beeld opmerkelijk consistent: spoor is schoon en veilig.

Compliment aan tegenstanders

Ondanks deze zwaarwegende en door de jaren heen opmerkelijk consistente overwegingen is er toch in de samenleving, in de media en in de politiek een omstandige discussie over de Betuweroute losgebroken. Het kost me dan ook geen enkele moeite om de tegenstanders van de Betuweroute voluit te complimenteren met het framen van het debat. Daarbij komt dat ik met tal van hele en halve tegenstanders ook een goede verstandhouding heb kunnen opbouwen. Zij kenden mijn inzet (al waren ze het daar bepaald niet mee eens, en was ik op de hoogte van hun motieven, veelal een combinatie van 'not-in-my-backyard' en een post-moderne weerstand van gegoede burgers tegen industrie, transport en infrastructuur in het algemeen). Maar zij wisten ook dat ik hun serieuze vragen meenam naar het volgende Kamerdebat. Zo heb ik intensief contact onderhouden met de Gelderse VVD-gedeputeerde Johan de Bondt, die vond dat Den Haag finaal over de Betuweroute mocht en moest besluiten, maar dat vervolgens de inpassing door "zijn" mooie provincie dan wel zorgvuldig en hoogwaardig moest worden vormgegeven. Dat was ik met hem eens. En dat hebben we uiteindelijk in tien gezamenlijke moties ook vastgelegd. Samen met gewaardeerd fractiegenoot Frits Castricum en coalitiegenoot Gerd Leers hebben we als CDA-PvdA-coalitie de kale uitvoeringsvariant van het eigen kabinet-Lubbers/Kok voor een kleine 1 miljard gulden verbeterd en toekomstgericht gemaakt.

Oud-Kamerleden zullen dit herkennen: naast visie en inhoud, beleefde ik ook veel plezier aan het debat. Zo was de Stichting Natuur en Milieu (SNM) eerst voorstander van de Betuweroute, maar onder druk van lokale actiegroepen werd ze een tegenstander, in debatten hield ik vrolijk hun lobbyfolder uit 1998 omhoog, waarin SNM de Betuweroute als onderdeel van een internationaal goederenspoornetwerk bepleit. De binnenvaart vreesde concurrentie en vroeg om kostendekkende spoortarieven, terwijl ze zelf via de Akte van Mannheim zijn vrijgesteld van meebetalen voor het gebruik van de infrastructuur. En onderzoekers van CE (Committed to the Environment) becijferden dat spoor niet schoner is dan wegvervoer. Na zorgvuldige analyse van het rapport van deze oud-collega's heb ik hen gewezen op de door hen gehanteerde twijfelachtige aannames: 80% schonere vrachtwagens, die rijden met een constante snelheid van 70 kilometer per uur werden vergeleken met treinen die 110 km/uur rijden. In het gesprek waren de opstellers van het rapport glanzend nerveus. En een groep van acht hoogleraren heeft in 1998 in een brief kabinet en Kamer opgeroepen om de Betuweroute stil te leggen. Ik heb deze groep onder leiding van econoom Heertje uitgenodigd voor een presentatie in de

Tweede Kamer. Daarbij gaf Heertje aan niet zozeer tegen de Betuweroute te zijn, maar vooral veel belang te hechten aan een zorgvuldig debat vóóraf over infrastructuurprojecten voor onze transporteconomie. Ook na afloop van een radio-interview heeft Heertje me al eens toegegeven, dat de Betuweroute voor hem een dankbaar voorbeeld was voor een te voeren economiediscussie. Ik vind het een brevet van onvermogen als hooggeleerden niet in staat zijn een fundamentele economiediscussie met burgers en politiek te organiseren en zich dan verlagen tot roepoeteren over de Betuweroute in de media en daarmee burgers verontrusten en op het verkeerde been zetten.

Tegenargumenten

In het succesvol framen van de Betuweroute als waanzinnig project beriepen de tegenstander zich onder meer op de volgende punten:

1. Kosten en Rentabiliteit

Volgens de tegenstanders zijn de kosten voor de Betuweroute zo hoog dat de aanleg nooit rendabel kan zijn. Een opmerkelijke opvatting, want juist de rentabiliteit is veelvuldig onderzocht. Allereerst, op verzoek van de Tweede Kamer door Twijnstra&Gudde, daarbij is geconstateerd dat de berekening van de macro-economische kosten en baten een positief saldo oplevert (augustus '93, p. 69). Verder door Knight Wendling, die aangeeft dat de uitgaven en opbrengsten voor de Staat een positief resultaat opleveren (november '92, p. 27). En bij de start van het eerste paarse kabinet-Kok geeft de Commissie Hermans onder verwijzing naar de gecombineerde onderzoeken van CPB-NEI (Nederlands Economisch Instituut) en Knight Wendling-McKinsey een positief oordeel over de macro-economisch effecten (januari '95, p. 18). Willen we dit niet lezen, kennen, begrijpen?

De uiteindelijke kosten voor de Betuweroute worden in het publieke debat vaak eenvoudigweg vergeleken met de eerste, zuinige variant van Verkeer en Waterstaat. Maar zo'n rechte lijn van bielsen is maatschappelijke en politiek niet aanvaardbaar. Er werd bijvoorbeeld uitgegaan van de toen geldende geluidsnormen, terwijl al bekend was dat na de bouw hogere eisen zouden gaan gelden. In moties hebben we vastgelegd dat deze toekomstige geluidsnormen nu al bij het ontwerp en de bouw moesten worden toegepast. Ook leverde meer tunnels en het vraagstuk van tunnelveiligheid hogere kosten op. Voor de feitelijke kosten moet dan ook worden uitgegaan van het voorstel ná parlementaire behandeling, zoals neergelegd in het Tracébesluit 2006. Uit de door de Rebel Group opgestelde evaluatie van alle halfjaarlijkse Voortgangsrapportages aan de Tweede

Kamer over de Betuweroute tussen 1996 en 2009 (28 januari 2010, p. 15 en 25) blijkt dat de Betuweroute slechts 4% duurder is geworden. Jawel, anders dan het publieke beeld. En een prestatie van formaat!

Het Rijk financiert de aanleg van infrastructuur vanuit het Infrafonds en MIRT (Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport). Vervolgens betaalt het spoor, in lijn met de motie van VVD-collega Pieter Hofstra van 20 februari 2003, een groot deel van de variabele kosten voor beheer en onderhoud terug via het spoortarief per tonkilometer. In het Kamerdebat van 15 juni 1998 en in mijn motie van 17 december 1998 gaf ik al aan: via de gebruiksheffing komt de private financiering van de gebruiker binnen, niet voor de aanlegkosten, maar voor beheer en onderhoud. Zo betaalt ook het wegvervoer haar variabel kostendeel. Maar de binnenvaart is op basis van de Acte van Mannheim van 17 oktober 1868 vrijgesteld van dergelijke belastingen. Waarom maken de luidruchtige tegenstanders van spoorvervoer zich wel zorgen over de rentabiliteit van het spoor en niet gelijktijdig over de publieke investeringen in andere infrastructuur?

2. Binnenvaart: laat de Betuweroute varen

Dit pleidooi werd sterk ingebracht door politieke partijen, die zich als partner van de traditionele binnenvaartorganisaties opstellen, zoals SP, SGP en CU. Hun rekenkundige verwijzing naar de ruim beschikbare capaciteit op onze rivieren heeft op het brede publiek zeker een overtuigende werking, maar is logistiek tamelijk onzinnig. De modaliteitskeuze tussen weg, spoor en water wordt bovenal bepaald door kosten en door de eindbestemming van de lading. Kosten spaar je uit, door onderweg een extra overslag te voorkomen door direct te kiezen voor de meest geschikte modaliteit om je eindbestemming te bereiken. Bijvoorbeeld: als je kolen aan een aan het water gelegen hoogoven of energiecentrale wilt leveren, kies dan vooral voor de binnenvaart. Ligt je klant niet aan het water, dan beperkt de keuze zich tot weg- of spoorvervoer. Zoals ik in de UCV van november 1993 al heb aangegeven: we moeten transportmodaliteiten niet tegenover elkaar zetten.

Containers stemmen niet: over de electorale kant van het debat.

Het debat over de Betuweroute heeft ook zo'n vlucht genomen, omdat de burger zich weinig identificeert met het belang van de wereld van het transport, zolang we onze goederen maar in de supermarkt en bij het

tankstation kunnen krijgen. Containers stemmen niet, burgers wel en dat maakt het voor politici aantrekkelijk en eenvoudig om daarop in te spelen. Daardoor kent het debat over transport en infrastructuur ook een electorale kant.

Het is het eenvoudiger en electoraal aantrekkelijker om voor een zaal van betrokkenen, bezorgde burgers te verwijzen naar meer tunnels, alsof dat niets kost. Naar tracés elders, alsof daar geen burgers wonen. En naar andere modaliteiten, dan de aan hun wijk grenzende spoorlijn. Dat gebeurde toen, dat gebeurt nog steeds. Door de aanleg van het derde spoor in Duitsland gaan er nu tijdelijk meer goederentreinen over de Brabanthroute. In de zomer van 2016 wijst CDA-Tweede Kamerlid Martijn van Helvert “zijn” burgemeesters, wethouders en bewoners langs de Brabanthroute dan ook niet feitelijk en geruststellend op de veiligheid van de “giftreinen”, maar roept hij staatssecretaris Dijksma op het vervoer via de binnenvaart te onderzoeken. Applaus vanuit de zaal! Maar TNO-Delft had in 2014 zo’n overstap al onderzocht, met als bekende – maar blijkbaar minder wenselijke – uitkomst: overstappen naar de binnenvaart is maar beperkt mogelijk, binnenvaart en spoor bedienen verschillende markten en bereiken verschillende eindbestemmingen. Door tegen beter weten in dan toch de binnenvaart als oplossing te presenteren, zet je mensen op het verkeerde been, neem je burgers niet serieus en draag je eigenlijk bij aan de kloof tussen publiek en politiek.

Graag deel ik hierover een opmerkelijke ervaring: het zaaltje in Geldermalsen is overvol met partijgenoten en verontruste burgers. De stemming zit er goed in: we wonen hier zo mooi, de Betuwe is zo fraai, weg met die trein! Stapsgewijs etaleer ik mijn argumenten vóór de aanleg en ontzenuw ik de veel gehoorde argumenten tégen deze dedicated goederenlijn. En bepleit ik een zorgvuldige inpassing, zoveel mogelijk in de berm van de A15, dat geeft de minste overlast voor omwonenden en natuur. De vrouw die jaren actief is geweest in de lokale actiegroep barst spontaan in tranen uit: ze dacht echt dat haar actiegroep gelijk had en dat we in Den Haag gek waren geworden! En nu kreeg ze mijn verhaal te horen, waarom wist ze dat niet eerder?

Enkele persoonlijke waarnemingen

Onderzoekscommissie Duivesteijn

Gelet op het enorme debat over de Betuweroute, haar kosten en effecten, vind ik het heel begrijpelijk dat over dit onderwerp een parlementair onderzoek is gehouden. Maar anders dan het algemene beeld, heeft deze onderzoekscommissie onder leiding van partijgenoot Adri Duivesteijn de

aanleg van de Betuweroute niet verworpen. Wel heeft Duivesteijn een sterk pleidooi gehouden voor een zorgvuldige besluitvorming op basis van zekergestelde, deugdelijke beleidsinformatie. En daar ben ik het voluit mee eens. Deze kwaliteitsslag is ook nodig, omdat Nederland niet af is. Huidige en toekomstige generaties beleidsambtenaren, ministers en Kamerleden moeten zich niet op voorhand kopschuwen en totaal-risicomijdend opstellen, maar op basis van deugdelijke beleidsinformatie monter durven besluiten over noodzakelijke en toekomstgerichte projecten. We hebben geen Jan Saliegeest nodig, maar visie en daadkracht.

Voor deze onderzoekscommissie mocht ik uiteenzetten hoe CDA en PvdA tot de reeks van tien verbeter-moties zijn gekomen. Ik heb openhartig aangegeven dat we daarbij heel zorgvuldig te werk zijn gegaan. Ten eerste, in de fractie wordt altijd in één behandeling het standpunt bepaald, over de PKB-Betuweroute hebben we eerst een informatieve woensdagavondbijeenkomst gehouden en daarna twee besluitvormende fractievergaderingen. En ten tweede, tijdens deze tweede fractiebespreking hebben we geschorst voor overleg met de CDA-Kamerfractie. Samen met CDA-Kamerlid Gerd Leers hebben we de verbeteringsvoorstellen gerangschikt naar kosten en baten en gezamenlijk vastgesteld dat minder verbeteringen ontoereikend zouden zijn en meer verbeteringen een onbalans zouden opleveren. Deze uitkomst werd door beide fracties overgenomen. Schoferend vond ik de conclusie van CU-Kamerlid Arie Slob over deze zorgvuldige afweging: dus de Betuweroute is via handjeklap tot stand gekomen. Deze opmerking was nadrukkelijk voor de Bühne bedoeld en is nadien ook zo in krant terecht gekomen, onze zorgvuldige besluitvorming niet. Ik vond deze reactie een lid van de onderzoekscommissie onwaardig, een corrigerende opmerking van de voorzitter (die al deze zorgvuldige stappen in onze PvdA-fractie van nabij had meegemaakt) heb ik gemist.

Rol van de media.

Machiavelli gaf al aan dat iets nieuws invoeren lastig is, omdat degene die het goed ging vijand wordt en degene die er voordeel van zou hebben tot lauwe verdedigers maakt. Zeker bij de besluitvorming over de Betuweroute is dit gebleken. Voor de media is het conflict profijtlijker dan de oplossing. De media brengen de benadeelde campinggast gemakkelijk in beeld, terwijl de ruimte voor de spoorreiziger, de netto-landelijke overlastreductie en economische kansen een oningevuld en abstract gegeven blijven.

Besluitvormingsproces kon beter

Juist als geharnast voorstander van de Betuweroute, meen ik dat de gehele besluitvorming ook anders en beter ingericht had moeten worden.

Voor alle duidelijkheid: de Betuweroute is niet een door de overheid aan de burgers opgelegd project. De Betuweroute stond niet in het kabinetsvoornemen deel a van het Structuurschema Verkeer en Vervoer van minister Smit-Kroes uit het kabinet-Lubbers-II. Het voor goederenvervoer opwaarderen van de bestaande Betuwelijn kwam vanuit de inspraak (door Nederland-Distributie en via een onderzoek van NEA-Logitech (Nederlandse Emissie Autoriteit) van de provincies Zuid-Holland en Gelderland) in deel b terecht en werd daarna in het kabinetsstandpunt van deel c overgenomen.

Over deze inspraakronde herinner ik mij een totaal uit de hand lopende discussie, die collega Castricum en ik hebben gevoerd met een lokale actiegroep, waarvan mevrouw Venijn het ondemocratisch noemde dat dit spoorproject via de inspraak op de agenda was gekomen. Blijkbaar is inspraak alleen bedoeld om voorstellen van actiegroepen over te nemen en niet van andere insprekers.

Verkeer en Waterstaat heeft het draagvlak van het project benadeeld door een kale, zuinige uitvoeringsvariant te presenteren. Ik herinner mij voorlichtingsbijeenkomsten in het Gelderse Rivierenland waarbij de lijn op de kaart van minister May-Weggen dwars door woonwijken en landgoederen sneed. Wethouders en burgers zagen het geheel vol onbegrip aan. Zo'n introductie levert geen begrip en draagvlak op.

Het was beter geweest om eerst het strategisch doel centraal te stellen: wat zijn de vaste beleidskaders van het rijks- en Europees beleid? Hoe verbinden we daarbinnen Rotterdam met Europa? Welke modaliteit en welk tracé combineert economische kansen met netto overlastreductie? Door te werken van strategie naar uitvoering in een Elverding-achtige¹ aanpak nodig je burgers en organisaties uit om belangen en ideeën aan te reiken en in de planvorming te verwerken.

De minister is de greep op een project kwijt als Kamerleden door aannemers en burgemeesters worden bestookt met tracévoorstellen en V-polder-varianten.

En ik meen dat Kamerfracties gebonden zijn aan een eenmaal genomen parlementair besluit. Het gemak waarmee SP en GroenLinks ook na de vaststelling van de PKB-Betuweroute zich tegen deze spoorlijn zijn blijven verzetten, wekt bij de burger een verwarrend en compleet onjuist beeld.

¹ *Oud-DSM-topman Peter Elverding, Hij overleed in september 2017 op 68-jarige leeftijd. Elverding beschouwde zichzelf als een regisseur. Iemand die een proces organiseert, de juiste mensen om zich heen verzamelt en de besluitvorming in goede banen leidt en ervoor zorg draagt dat iedereen zich gehoord weet en er draagvlak ontstaat voor de uitgezette koers.*

Conclusies vanuit de praktijk

Hoewel de besluitvorming een enorme politieke en persoonlijke inspanning was, deel ik nog steeds de strategische overwegingen die pleiten voor de aanleg van deze dedicated goederenspoorverbinding en de uiteindelijke uitvoeringsvoorstellen.

Het besluitvormingsproces had beter moeten worden ingericht, van strategisch doel naar uitvoeringsvarianten, zoals bij het besluit over de Tweede Maasvlakte. En het is een goede zaak dan nu in Duitsland het derde spoor tussen Emmerich en Oberhausen wordt aangelegd. Dat biedt de mogelijkheid om het vervoer over de Betuweroute te verdubbelen van nu globaal 100 naar 200 treinen per dag per richting. Dat biedt ruimte op het bestaande spoor voor reizigers, daarmee ontwikkelen we schoon en veilig het grensoverschrijdend goederenvervoer en dat biedt kansen voor mainport Rotterdam en voor toegevoegde waarde en banen voor de Nederlandse economie.

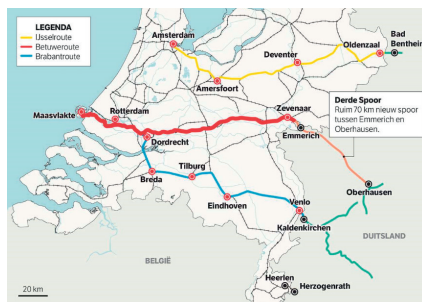
Afsluitend, schaar ik mij achter onze Dichter des Vaderlands Driek van Wissen; laten we van de Betuweroute de welverdiende vruchten plukken.

Jaap Jelle Feenstra was gedurende twaalf jaar Tweede Kamerlid voor de PvdA en onder meer woordvoerder voor de Betuweroute. Vanaf 2002 Public Affairs Officer bij het Havenbedrijf Rotterdam.

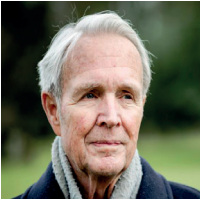
DE LIJN DER VERWACHTING

WANNEER DE BETUWE IN BLOEI ZAL STAAN
IS DAT NIET ENKEL MEER ALS AAN DE BOMEN
DE BONTE BLOESEM VAN HET VOORJAAR KOMEN,
WANT ER BREEKT IN DIT STROMENLAND VOORTAAN
JAAR IN JAAR UIT EEN NIEUWE BLOEITIJD AAN,
TENMINSTE VOLGENS ONZE ECONOMEN,
ALS GOEDEREN IN CONTINUE STROMEN
IN SNELTREINVAART PER SPOOR NAAR DUITSLAND GAAN.
DE RECHTE LIJN VAN ZEE NAAR ZEVENAAR
IS IMMERS ALS VERBINDINGSADER KLAAR
EN DAT SCHEELT VAST IN TIJD EN GELD STRAKS STUKKEN
ZODAT HET ONS NATUURLIJK WEL MOET LUKKEN
OM DAAR LANGS DEZE WEG HET HELE JAAR
DE WELVERDIENDE VRUCHTEN VAN TE PLUKKEN.

DRIEK VAN WISSEN, DICHTER DES VADERLANDS

TREINEN

Jan Terlouw

Column

In de jaren tachtig was ik nauw betrokken bij het verkeer en vervoer in Europa, als secretaris-generaal van de CEMT in Parijs, een soort kleine OESO voor transport. Ik verbaasde me over het intensieve vervoer van goederen met vrachtauto's dwars door Europa, vanuit Rotterdam naar bijvoorbeeld Noord-Italië. Waarom kwamen die goederen niet aan land in Middellandse Zee-havens? Waarom heeft de Middellandse Zee geen havens van het formaat Rotterdam, Antwerpen, Hamburg? Waarom zijn de havens van Barcelona, Marseille, Genua, zoveel kleiner? De Middellandse zee is toch prachtig vaarwater, met nauwelijks getij en minder stormen dan de Noordzee? Ik begrijp het nog steeds niet echt, maar een verklaring schijnt te zijn dat het arbeidsklimaat in West-Europa veel stabiel is dan in het Middellandse Zee-gebied. Grote zeeschepen kunnen zich niet veroorloven enkele dagen stil te moeten liggen door stakingen.

Ik vond het in die tijd een uitstekende gedachte om een groot industriegebied als dat van Noordrijn-Westfalen met een aparte goederenspoorlijn te verbinden met de toen grootste haven van de wereld, Rotterdam. Maar daar ben ik van teruggekomen toen ik terug was in Nederland. De Waal is een uitstekende verbinding, een van de drukst bevaren waterwegen van de wereld. En de bezwaren van de Betuweroute op het gebied van landschapsverstoring waren groot. Maar wat gebeurde? Overal langs de geplande spoorlijn werd geprotesteerd, en er werden eisen gesteld. Om aan de bezwaren tegemoet te komen, werden concessies gedaan. Tot een grondige heroverweging kwam het niet. Ik pleitte indertijd voor een uitstel van vijftwintig jaar. Maar we weten, een rijdende trein is moeilijk te stoppen. Zenderen door. Ook de besluitvorming over de Betuweroute, met alle concessies, denderde door. De totale kostenpost was 4,7 miljard euro. In Duitsland zou een

aansluitende lijn in 2003 gereed zijn. Dat is inmiddels 2022 geworden. En dus, als je nu met de auto over de A15 rijdt, zie je de Betuweroute daar liggen in serene rust. Je ziet zelden een trein, terwijl het er volgens de prognoses vele per uur zouden zijn. Een enorme kostenpost voor de belastingbetaler. Op de Waal varen de vrachtschepen af en aan.

Hoe kan zoiets gebeuren?

Er blijkt maar weer eens uit dat politiek een moeilijk vak is. In het bedrijfsleven zou iets dergelijks niet gauw voorkomen, omdat daar de belangen minder divers zijn. Winst maken staat voorop, op straffe van niet overleven. In de politiek gaat het om lokaal en nationaal belang, over partijbelang en coalitieafspraken, over aanstaande verkiezingen en gedane beloften en een nog veel en veel langere lijst. En kostenoverschrijdingen worden uiteindelijk gemakkelijk opgevangen. Dus denderen in de politiek de treinen door. Met af en toe een runaway trein.

KAMERAADSCHAP IN DE POLITIEK

Arie de Jong

Er zijn mensen die beweren dat kameraadschap in de politiek niet mogelijk is.

Ik zie dat anders.

Toch begin ik met een andere ervaring.

Op een zonnige middag zat ik in de tuin van Carry Dal-
linga, jaren geleden. We spraken over mijn toekomst.

Ze vroeg me op een gegeven moment: "Een goede
vriend van jou en jij komen allebei in aanmerking voor
een mooie politieke functie. Wie wordt het?"

Naar haar smaak aarzelde ik te lang: "Dat maakt je
minder geschikt voor de politiek!"

Haar standpunt was: "in de politiek kun je geen vrien-
den hebben, want als je succesvol wilt zijn, moet je
jezelf op de voorgrond stellen en je nooit laten leiden
door sentimenten die niets met de politiek te maken
hebben".

Ik laat deze overtuiging voor wat die is en wil eens
rondzien of, en zo ja in welke mate, er kameraadschap
is in de politiek. Ik denk het wel.

Ik heb de indruk dat het kabinet-Rutte II in belangrijke
mate gefundeerd was op de verstandhouding tussen
Mark Rutte en Diederik Samsom. Die steunden elkaar
door dik en dun en niet alleen vanuit rationale overwe-
gingen. Soms was het zelfs wat klef, zoals toen ze hun
kabinet presenteer-
den en ze daarna bij Pauw als twee
vrienden die net met elkaar op een tandem een bergrit
hadden gewonnen, hun geluk zaten uit te venten.

Vooraf Diederik Samsom blijkt veel waarde te hechten
aan een onderlinge verstandhouding die niet anders
dan als hechte vriendschap kan worden gezien. Denk
aan het onneembare groepje van hem, met Hans
Spekman, Jeroen Dijsselbloem en Lodewijk Asscher,
die samen de PvdA tijdens het kabinet-Rutte II in de
greep hielden. Die vriendschapsbanden lijken intussen
wel te zijn verwaterd.

Kun je vrienden maken in de politiek?

Natuurlijk. Ik hoor van allerlei mensen dat ze al jarenlang met elkaar omgaan, bij elkaar over de vloer komen, op vakantie gaan. Vaak binnen dezelfde partij. Niet zo gek, want daar leer je al anderen kennen voordat je in de een of andere functie zit.

Marcel van Dam vertelde me dat hij al bevriend was met Hans van Mierlo voordat hij in de politiek verzeilde. Juist die vriendschap en het onderling vertrouwen zorgde ervoor, dat Hans van Mierlo destijds kans zag Hans Gruijters te bewegen Marcel van Dam als staatssecretaris te accepteren. Die drie maakten gaandeweg deel uit van een nog wat grotere vriendenkring, met politici (zoals Wim Duisenberg en Han Lammers) en mensen van buiten de politiek (zoals Harry Mulisch en Henk Hofland). Ooit zag ik een schilderij (van Kik Zeiler, uit 1992) van dat mannengezelschap dat op een vaste avond elke week met elkaar uit eten ging.

De Heerenclub

Het gebeurt ook in de actieve politiek dat mensen niet simpel zakelijk, maar kameraadschappelijk optrekken. Vaak gaat dat gemakkelijker tussen woordvoerders van verschillende partijen dan tussen leden van dezelfde fractie, vooral als die elkaar beconcurreren. Dat soort vriendschappen verdamt meestal wel weer als iemand uit de politiek stapt.

Hoe dan ook, kameraadschap in de Tweede Kamer is er zeer veel, hoe dat in de Eerste Kamer gaat (waar men immers in deeltijd opereert en er vaak een hoofdfunctie naast heeft), kan ik moeilijker overzien.

Kameraadschap kan nog een stap verder gaan. Tijdelijk of meer definitief kan het een relatie opleveren. Er zijn mooie voorbeelden die het misschien wel waard zijn bijeen gebracht te worden in een leuk boek. In de afgelopen tijd gingen Jeroen Recourt en Sjoera Dikkers een koppel vormen. Voor zover ik weet, kwam dat voort uit het samen campagne voeren bij de Kamerverkiezingen (ze komen allebei uit Haarlem). Eerder was er ook de verbintenis tussen Ella Kalsbeek en Jan van Zijl, die later gehuwd zijn. Of de tijdelijke relatie tussen Marjet van Zuijlen en Rick van der Ploeg. Het lijkt dat zulke dingen zich vooral afspelen in de kringen van de PvdA, maar het kan ook dat ik dichterbij dat vuur zit. Het kan niet anders dan dat er zich ook tijdelijke of meer permanente relaties hebben ontwikkeld in de kringen van VVD, CDA of D66! En het kan ook over de grenzen van de partijen heen, zoals het koppel Jan Hoekema en Marleen Barth. Of het koppel dat allang weer uit elkaar is, Neelie Kroes en Bram Peper.

Ik laat nu maar buiten beschouwing dat politici een relatie kunnen krijgen met een medewerker (heel vaak vertoond; voorbeeld Jan Lonink die een relatie kreeg met zijn medewerkster in de Tweede Kamer en daarmee trouwde). Nog meer "risico" lopen mensen die minister of staatssecretaris zijn, en omringd worden door assistenten, voorlichters en wat dies meer zij. Denk aan de relatie die Gerrit Brokx als staatssecretaris kreeg met zijn communicatiemedewerkster, Marjolijn Uitzinger.

Ook staat me nog bij dat bij de kandidaatstelling in 1998 iemand uit de kring van de VVD, die getrouwd was met een vrouwelijk Tweede Kamerlid uit de VVD, een brief stuurde aan alle afdelingen van de PvdA om er op te wijzen dat zijn vrouw een verhouding had met een zittend Tweede Kamerlid van de PvdA en of men in de PvdA dat Kamerlid niet meer op een verkiesbare plaats wilde zetten.

Is het al interessant om na te gaan op welke wijze kameraadschap en soms liefde betekenis kan hebben voor het beoefenen van politiek, net

zo interessant kan het zijn om na te gaan wat het betekent als mensen de pest aan elkaar hebben of menen met elkaar een vete uit te moeten vechten. Omwille van kiesheid zal ik geen concrete voorbeelden geven, maar helaas zijn er daarvan mij ook nogal wat ter ore gekomen. Mensen die vonden dat zij gepasseerd waren voor een functie en het leven zuur gingen maken van degene die de functie wel kreeg.

Maar ook de chemie tussen mensen kan te wensen overlaten. Als Jan Peter Balkenende en Wouter Bos elkaar wel hadden vertrouwd op de manier waarop het ging tussen Mark Rutte en Diederik Samsom, zou de formatie van 2003 dan totaal anders verlopen zijn? En zou het kabinet-Balkenende III, van CDA, PvdA en ChristenUnie, dan niet gewoon de rit hebben uitgezeten? Of als Herman Heinsbroek en Eduard Bomhoff een tandem zouden hebben gevormd in 2002, in plaats van met elkaar overhoop te liggen, zou dat Matt Herben niet heel wat hoofdbrekens hebben gescheeld?

Politici zijn blijkbaar gewoon mensen.

Politici zijn buitengewone mensen

Politici zijn buiten gewone mensen

Monique de Vries

BOEKBESPREKING

VOLWASSENEN ONDER ELKAAR

van Yanis Varoufakis

Sinds juni 2016 is het woord Brexit niet meer weg te denken uit onze kranten en weekbladen. Maar wie herinnert zich nog de dreigende Grexit die in 2015 zo prominent op de Europese politieke agenda stond? Aanleiding hiertoe waren de oplopende financiële tekorten van Griekenland welk land met steun van de eurolanden overeind moest worden gehouden. Daarvoor moest Griekenland natuurlijk wel een prijs betalen in de vorm van stevige bezuinigingen en hervormingen. De bevolking ondervond in toenemende mate de gevolgen hiervan. Op 25 januari 2015 behaalde de radicaal-linkse Syriza-partij een klinkende overwinning onder leiding van de jonge Alexis Tsipras, die vervolgens ook premier werd.

Yanis Varoufakis wordt gevraagd minister van Financiën te worden. Hij zal het 162 dagen volhouden.

Dagboekvorm

Het boek is een verslag in dagboekvorm van de gebeurtenissen die zich rond hem afspeelden tot het referendum van 30 juni 2016 waarbij de bevolking in meerderheid de plannen van de trojka afstemt. Vanaf de eerste dag stort Varoufakis zich – aanvankelijk met de volle steun van Tsipras – op zijn voornemen om in de eurogroep schuldverlichting te bepleiten en het hervormingsprogramma te herzien. De eerste eurogroep-vergadering vindt half februari 2016 plaats en daar zal de nieuwe minister zijn plannen moeten pre-

senteren. Ter voorbereiding daarvan gaat hij kort na zijn aantreden dan ook naar Parijs waar hij onder meer kennismaat met Sapin, Macron (toen minister van Economische Zaken) en Moscovici, de commissaris Economie en Financiën in Brussel. Ook gaat hij naar Londen, Rome, Frankfurt en Berlijn. Het boek zit vol details over de gang van zaken op het Griekse ministerie van Financiën, de burelen van de premier en het parlement. Je loopt mee met Varoufakis over het Syntagmaplein, in de gangen van Brussel en de burelen van het IMF.

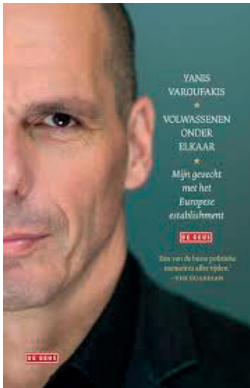
Syntagmaplein, Athene

Zijn onvermoeibaarheid en rotsvastе overtuiging van zijn eigen gelijk, leiden al snel tot irritaties met de verschillende collega-ministers en functionarissen van IMF en ECB. Sommigen steunen binnenskamers zijn voorstellen maar deinzen daar aan de vergadertafel of persconferenties voor terug. Vooral Walter Schäuble en Jeroen Dijsselbloem moeten het ontgelden als betonnen hardliners die van geen aanpassing van de gemaakte afspraken willen weten. Al een maand later ontwaart Varoufakis de eerste twijfel bij zijn premier.

Levendige inijk

Het boek geeft een levendige inijk in de Griekse politiek en de gang van zaken bij de eurogroep. Het is wel de bril van Varoufakis waardoor wij kijken en al lezend kun je je niet aan de indruk onttrekken dat hij alleen hoort wat hij wil horen. Overtuigd dat zijn oplossing van de Griekse schulden crisis de enige juiste is – daarin wordt hij ook wel gesteund door experts en politici – is hij blind voor het belang dat wordt gehecht aan de spelregels van IMF en ECB en de kracht van de afspraken die in euroverband zijn gemaakt. In de loop van zijn drie maanden ministerschap verliest hij de steun van collega's en uiteindelijk van zijn premier. Na het referendum rest hem niets anders dan af te treden.

Einde van een bevlogen econoom

De meer dan 400 bladzijden over een ministerschap dat 162 dagen duurde onder zeer turbulente omstandigheden, lezen als een spannend boek ondanks het feit dat we de afloop kennen. Niettemin verlang je aan het einde naar een weerwoord van een van de andere spelers. Het wachten is op de memoires van Lagarde, Schäuble of Dijsselbloem. Eigenlijk een wat treurig einde van een bevlogen econoom die zijn baan als hoogleraar in Austin opgaf om oprecht iets voor zijn land te kunnen bereiken. Hij heeft echter de vele krachten onderschat, en dus vervolgens te verliezen. Nu zet hij zich in voor Democracy in Europe 2025.

Voor een liefhebber van het politieke spel op het scherpst van de snede, een aanrader!

KAMERKUNST

Reinder van der Heide

Aflevering III. 'Nederland land aan de zee'

Kunst is kijken. Dat geldt voor kunstenaars en voor ieder ander.

Laat ik dus beginnen bij het begin: kijken..., dat is de kunst.

In de Statenpassage zijn twee zeer lange roltrappen geconstrueerd die de parterre verbinden met de brede overloop op de tweede verdieping naast de plenaire zaal. Via die overloop kunnen bezoekers de publieke tribune van de Kamer betreden. Ook hebben zij vanaf de overloop een goed zicht op de Statenpassage en het grote, daar hangende kunstwerk 'Nederland land aan de zee'. Er is daar ook nog iets anders bekijkswaardigs: op een vierkante hardstenen zuil staat een kleine vitrine met daarin een fraai houten kistje, de deksel half open. Er liggen twaalf appeltjes van oranje in, keurig in het gelid.

Ernaast is een houten paneeltje bevestigd met daarop een tekst:

appeltjes van oranje

12 appeltjes van oranje gegoten in tin

Dit werk is aangeboden door de twaalf provincies op 28 april 1992 bij de ingebruikneming van de nieuwbouw. Het maakt deel uit van het beeld dat in de hal hangt.

Auke de Vries

'12 appeltjes van Oranje' en 'Nederland land aan de zee' vormen dus een geheel! Stof tot nadenken.

Verder dus met goed kijken.

Aan de binnenkant van het deksel van het kistje blijkt – in een messing plaatje – een tekst te zijn gegraveerd. Een door de spiegelingen tamelijk moeilijk te lezen tekst, die echter informatiever blijkt dan die van Auke de Vries. Er staat onder de titel '12 APPELTJES VAN ORANJE' een datumaanduiding in Romeinse cijfers (*RHvdH*: plechtig!): 'XXVIII IV MCMXCII' (28 april 1992), en de zinnen: 'aangeboden door de gezamenlijke provincies aan de Tweede Kamer der staten-Generaal (sic) bij de ingebruikneming van de nieuwbouw te 's-Gravenhage (*id.*: deftig!). De appeltjes symboliseren de verbondenheid van de provincies met het Huis van Oranje, en maken deel uit van een nog te realiseren groter kunstwerk'.

Auke de Vries fecit.

Aha! Dit kistje stond er dus eerder dan 'Nederland land aan de zee' hing. Dat laatste zou dus na 28 april 1992 nog even op zich laten wachten. Hoe zit dat?

Op het moment dat het IPO (Interprovinciaal Overleg) de opdracht ertoe verstrekke aan beeldhouwer Auke de Vries, was deze druk doende de laatste hand te leggen aan een ander sculptuur. Het kwam hem dus heel goed te pas dat het IPO de opdracht aan hem vergezeld had doen gaan van een verzoek aan collega-beeldhouwer Beatrix van Lippe-Biesterfeld-van Oranje-Nassau om haar medewerking aan het geschenk te verlenen. Zij bewilligde graag en kon dus alvast beginnen met een deel van het werk: het boetseren van de appeltjes. Dat sinaasappelkistje met inhoud stond er dus al ruim twee jaar voordat het werd gecompliceerd door Auke de Vries' 'Nederland land aan de zee'.

Aan de voet van de roltrappen hangt namelijk pas sedert 17 mei 1994 halverwege de ruimte onder het glazen dak dat samenstel van aan elkaar verbonden sculpturale elementen.

Opnieuw kijken dus was de boodschap, en ik besloot nu het daar hangende geheel eens goed in ogenschouw te nemen. Ook aan die kant van de overloop is een klein houten paneeltje met tekst gemonteerd: 'Nederland land aan de zee'. De naam van beeldhouwer Auke de Vries staat eronder.

Het kunstwerk heet als gezegd 'Nederland land aan de zee'. Op twee onderdelen, een soort vaan en een schijf (op die schijf kom ik verder-op terug), staat die titel. Op vergelijkbare vanen staan andere teksten, bijvoorbeeld '12 provincies', en '17 mei 1994' (dag van de aanbidding door het IPO). Best moedig, die keuze van beeldhouwer, want gebleken is dat kunstwerken van Auke de Vries vaak sterk controversiële reacties opwekken.

In dit geval viel het mee. Misschien omdat 'Nederland aan de zee' vanaf het begin een coproductie was, namelijk van (toenmalig) koningin Beatrix en Auke de Vries? Waarschijnlijker is dat het komt omdat een ieder die er eens goed naar kijkt, merkt dat er heel veel aan te zien valt, en te overdenken.

Nederland telt zoals bekend twaalf provincies. Dat inspireerde beeldhouwer Beatrix van Lippe-Biesterfeld-van Oranje-Nassau tot het boetseren van de eerder genoemde twaalf appeltjes van oranje – sinaasappeltjes dus – die vervolgens groenbruingesteeldbladerd (ik lijk Couperus wel) zijn uitgevoerd in oranje gelakt tin. De twaalf vruchtjes vonden hun definitieve plek in het houten kistje dat op de publieksoverloop staat opgesteld, in zekere zin tegenover – maar deel uitmakend van – de keten van sculptuurele elementen die door Auke de Vries is gesmeed.

Het aandeel van de toenmalige koningin in ook de hangende sculptuur is trouwens van substantiële aard, niet alleen sculpturaal maar ook intellectueel.

Auke de Vries begon zijn kunstenaarsloopbaan als schilder en graficus. Het tweedimensionaal werken was hem te beperkt, vanaf begin jaren zeventig legde hij zich toe op het maken van sculpturen in metaal. Niet het doek of papier, maar de ruimte werd zijn 'canvas'. De Vries' sculpturen hebben altijd iets 'grafisch' gehouden. Het zijn 'tekeningen' in de ruimte, ook dit 'Nederland land aan de zee'. De ruimte krijgt door zijn ingrijpen structuur, 'compositie', analoog aan hoe een componist de tijd structureert. Zelf spreekt hij van de eisen die de ruimte stelt. Hij beseft dat zijn werk de ruimte verdeelt en verkleint. 'Schaal en maat zijn (onbewust) in ons verankerd,' aldus De Vries. Balans vinden tussen ruimte, sculptuur en ons eigen innerlijke maatgevoel is dus een wezenlijke eis. Deels dicteert de ruimte in zekere zin het formaat, de kleur en compositie van het uit te voeren kunstwerk. De Vries weet niet van te voren wat zijn kunstwerk zal doen in de ruimte. Daarom bereidt hij zich grondig voor. Alle afmetingen worden in aanmerking genomen.

Gekeken wordt hoe het 'werkt'. Steeds vraagt de ruimte om aanpassingen, tot de balans is bereikt. Mij viel op dat hij ook goed luistert naar de opdrachtgever. Het IPO is zich bewust van de historische rol van de 'provinciën'. Hun republikeinse geschiedenis is doordeesemd met de geschiedenis van de (erf)stadhoudersfamilie, de Oranje-Nassaues. Wat een goed idee om de kunstzinnige Oranjevorstin uit te nodigen mee te werken aan dit kunstwerk! Zij heeft samen met Auke de Vries een zeer gebalanceerd kunstwerk gecreëerd. Ze moeten er samen lang en uitvoerig over hebben gefilosofeerd: wat wel, wat niet, welke teksten, welke niet etc.. De diverse rollen van de soevereine volksvertegenwoordiging als ontvangende instantie, de tweede bestuurslaag, de provincies als aanbieder, en het staatshoofd, de koningin, in zekere zin namens haar Huis, als mede-uitvoerder van het werk van een vrij kunstenaar. De oranjeappeltjes zijn ook te beschouwen als een geste terug in de richting van de schenkers: de twaalf provincies. Kortom, alles diende met elkaar in verband en in evenwicht te worden gebracht. Ik kan niet anders zeggen dan dat in dit geheel de opdracht tot een zeer geslaagd einde is gebracht. Dat er mensen zijn die er niets in zien, dat het werk hoe dan ook controversieel is en blijft ('moderne kunst, dat kan m'n zoontje van drie ook!' / 'de westerse beschaving nu: al honderd jaar destructie!'), is misschien niet een bewijs van regelrechte domheid, maar wel van onwetendheid, nogal hoogmoedige geboorneerdheid en bovenal gebrek aan nieuwsgierigheid en kijklust: in mijn ogen is er geen beter bewijs – zij het a contrario – van de intrinsieke kwaliteit van het werk.

Het object heeft een breedte van elf meter en een hoogte van veertien meter. De grondvorm is een driehoek met de punt naar beneden, eigenlijk heel tweedimensionaal en grafisch.

De horizontale zijde bovenaan bestaat uit de Nederlandse vlag – symbool voor 'Nederland', het overkoepelend begrip – echter vrijwel opgerold om de metalen 'vlaggenstok'. Alleen nog een blauw driehoekje hangt in het midden naar beneden. Het rood, wit en het meest het blauw is slechts zichtbaar als gekleurd deel van de vlaggenstok. Nederland, noch haar volksvertegenwoordiging, was tot voor kort erg 'nationaal' gericht, samenhangelend met de republikeinse geschiedenis en traditie van zelfstandige gewesten, vertegenwoordigd en samenwerkend in de Staten-Generaal, gericht op internationale betrekkingen en handel. Vandaar.

Op de lange orangerode, eigenlijk 'meniekleurige' verticale metalen wimpel – hangend aan de linkerzijde van de driehoek, symbool voor het Huis van Oranje – staan twee teksten, gekozen, respectievelijk geschreven door

toenmalig koningin Beatrix. De eerste tekst is in drukletters uitgevoerd en bestaat uit de eerste regel van het zesde couplet van het Wilhelmus: "Mijn schild ende betrouwen zijt Gij, o God, mijn Heer." De tweede tekst, uitgevoerd in het handschrift van de koningin luidt: "In de gelijkwaardigheid van mensen ligt de grondslag voor een verdraagzame samenleving." De door de koningin uitverkoren te drukken tekst, het Wilhelmuscitaat, heeft zij als staatshoofd gekozen en de handgeschreven tekst is van haarzelf, als

persoon. Zo luidt in ieder geval de officiële, wat schematische exegetische. De meniekleur benadrukt in mijn republikeinse ogen de opmerkelijk "roestvrije" duurzaamheid van onze constitutionele monarchie...

Bovenaan zien we een kleine gele bol, een bleek zonnetje dat zijn licht over Nederland land aan de zee verspreidt? Onderaan drapeert de wimpel zich om een wat grotere donkere metalen bol, die wellicht de zwaarte of het belang van het erfelijk ambt van staatshoofd of de traditie symboliseert(?). Leve de kunst: zelfs wat er niet is ingelegd, kun je er uithalen! De kunstbeschouwing als toverkunst.

De rechterzijde van de driehoek is wat kariger bedeed: een licht kronkelende metalen stang waaraan de drie witte beschreven vaantjes hangen waarover ik boven al schreef. Verwijzend naar de residentie ('s-Gravenhage), de datum van aanbidding en de schenker, het IPO, oftewel de gezamenlijke provincies. Deze zijde verlengt zich wel het verst naar beneden, naar de grond, naar daar waar wij burgers wandelen en om ons heen kijken, en soms naar boven.

Op een ronde schijf, min of meer onderin de driehoek, iets schuin geplaatst, staat in een randschrift: 'Nederland land aan de zee'. In het midden op die schijf is een grote zeeschelp gemonteerd, zo te zien een noordhoren, oftewel *Neptunea antiqua* (Linnaeus, 1758), een roofslak die op schelpdieren en wormen jaagt (...). Wat opvalt, is de toegevoegde grafiek: er zijn grillige zwarte lijnen op de schelp geschilderd die het oppervlak in vlakken van verschillende grootte en vorm verdelen. Of het twaalf vlakken zijn, heb ik niet kunnen vaststellen, maar verwonderen zou het mij niet. Ook heb ik bij gebrek aan een hoogwerker mijn oor niet naast de schelpmond kunnen leggen. Wie dat wel is gegeven, zal ongetwijfeld de zee horen ruisen...

Vlak naast schijf en schelp is een merkwaardig metaal, roestkeurig hoe-kig object gemonteerd, driehoekig van grondvorm met een wijde opening schuin naar boven en een staart, rijmend op het geheel, dat eveneens met zijn lange golvende metaal staart richting de vloer van de Statenpassage 'wijst'. Mijn associatie is akoestisch: een soort 'roepstoeter' plus antenne. Je kunt er ook een hemelwaartse trechter in zien die wat erin wordt opgevangen naar beneden kanaliseert, wie zal het zeggen? Je kunt je van alles bij al deze contrastrijke combinaties van vormen, schelp, stoeter, kanaal of antenne voorstellen en bedenken. Ik laat het aan de kijker over en zeg er niets meer over.

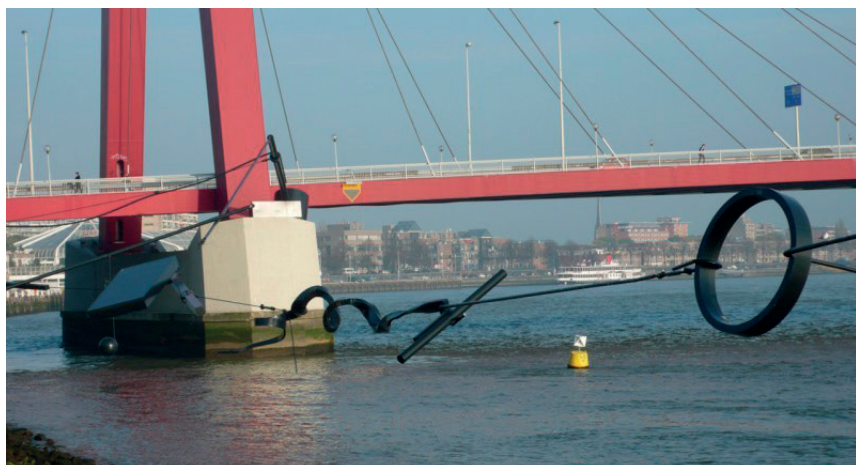
Ook maken bollen, onderdeel van dobber- of boeiachtige vormen – net als de vanen, vlag en wimpels reminiscenties aan visserij en scheepvaart – deel uit van de constructie. Een rood kruis symboliseert wellicht het reddingwezen, onmisbaar deel van alles wat met de zeevaart en zijn risico's te maken heeft, of, wie weet, Amsterdam, hoofdstad van Nederland aan de zee, dat immers drie van die rode Andreaskruisen in haar blazoen voert.

Er zit snelheid, intuïtie en dynamiek in alle beelden van De Vries, zelfs al zijn ze meestal onbeweeglijk, zoals 'Nederland land aan de zee'. Het zijn nu eenmaal geen 'mobiles' á la bijvoorbeeld Alexander Calder, Jean Tinguely en George Rickey, of in Nederland zo verschillende kunstenaars als Theo Jansen en André Volten. Van Tinguely en Rickey – dit geheel terzijde – kende ik voorbeelden in de verzameling van het Schiedamse verzamelaarsechtpaar Piet en Ida Sanders. De Tinguely hadden ze een keer uitgeleend voor een tentoonstelling. Bij terugbezorging van het bruikleen na afloop bleek dat een overijverig restaurateur het kunstwerk had "gerestaureerd", eigenlijk verwoest door de roest van het erin verwerkte bromfietswiel, dat kon rondraaien op een met batterij aangedreven

elektromotor, te verwijderen, geheel te goeder trouw, maar dat troostte het echtpaar niet...

In hun voortuin stond 'L's', een werk van George Rickey dat naar de mate waarin de windkracht varieerde, zijn twee hoekige, gepolijste roestvrijstalen 'wieken' tot sneller of langzamer draaien bracht.

Dit sculptuur staat nu – als een van de vele schenkingen van het echtpaar Sanders aan het Museum Kröller-Müller – in het midden van een vierkante, begroeide, tuinachtige patio in dat museum, helaas te beschut tegen de wind, zodat het niet of nauwelijks beweegt, nog een bewijs dat ook

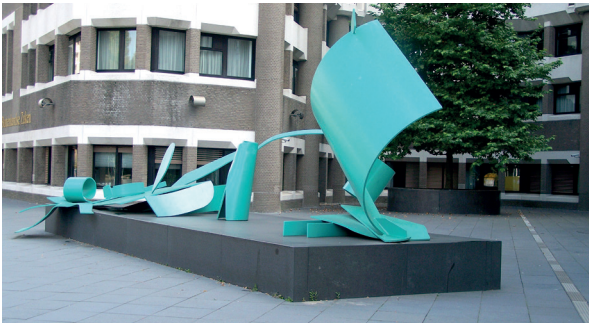
musea soms de essentie geheel ontgaat...

'Maasbeeld'

Auke de Vries heeft trouwens wel degelijk een kinetische sculptuur gemaakt, en wel in Rotterdam: het 'Maasbeeld' (1982, 200 m. lang, aan de noordelijke oever van de Maas). Hij ontwierp het Maasbeeld voor de locatie bij de nieuwe Willemsbrug en liet zich inspireren door het strakke lijnenspel van de nieuwe brug. Beeldende kunst mocht volgens hem niet concurreren met twee grote verticale elementen in het gebied: de Nieuwe Willemsbrug en het Witte Huis, ooit de hoogste wolkenkrabber van Europa. De Vries ontwierp een horizontale draadachtige verbinding, die loopt van de Willemsbrug naar een pijler van de oude Spoorbrug, in 1993 afgebroken. De verbinding bestaat uit objecten als een ring, doos, wimpel en een hangende bal; elementen uit de scheepvaart die dagelijks het beeld passeren op de Maas. Zo ontstond een sculptuur dat een interactie aangaat met zijn omgeving. Het beeld is een speelbal van het water in

de Maas en van de wind, die de onderdelen van het kunstwerk zacht in beweging zetten. "Twee maal per dag stijgt en daalt het water, dat zet het beeld in beweging", aldus de kunstenaar, en dat klopt. Dankzij de werking van de getijden, raken de bollen bij vloed het wateroppervlak en komt het reusachtige kunstwerk in beweging. Niet zonder enige trots meldt de kunstenaar: "De ring heeft een diameter van 4 meter."

In de volksmond heet het beeld "De Waslijn". De volksmond is, zoals bekend, heel inventief. Voor het ministerie van Buitenlandse Zaken – toe-

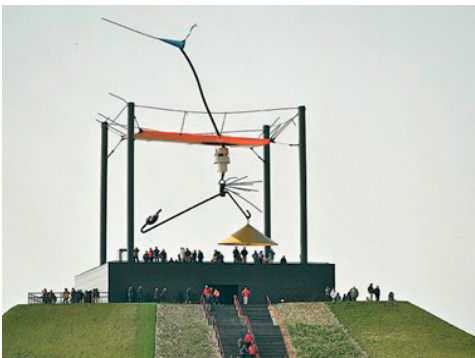
De neergeschoten helikopter

komstige tijdelijke huisvesting van de Kamer – staat een beeld ('Zonder titel') van De Vries dat 'De neergeschoten helikopter' wordt genoemd.

Als dat beeld maar geen voorspellende betekenis heeft...

De Kamer toont zich dankzij ons onvolprezen stelsel de laatste jaren, zou je kunnen zeggen, steeds representatiever voor 'het volk'. Ik stel een lakmoesproef voor:

Is er iemand in de volksvertegenwoordiging zo inventief om 'ons' Auke de Vries-beeld aan een pakkende bijnaam te helpen?

De Tempel (Haarlemmermeer)

Van het bestuur

Van het bestuur de leden Blaauw (voorzitter), Bloemen, Eisma, A. de Jong (penningmeester), S. de Jong (vicevoorzitter) en Wiebenga (internationaal secretaris).

Afwezig: Smits (secretaris).

1. Opening en inventarisatie van de rondvraag

De voorzitter opent de vergadering en heet de aanwezigen welkom.

Inventarisatie van de rondvraag.

Er worden geen punten voor de rondvraag aangemeld.

2. In Memoriam overleden leden van de VOP, gevolgd door een moment van stilte

Arie de Jong noemt de namen en de rol in het parlement van dertien leden van de VOP die sinds de vorige jaarvergadering overleden zijn, te weten Marjet Ockels, Mieke Andela-Baur, Bé Udink, Frans Jozef van der Heijden, Ep Wieldraaijer, Ad Oele, Niny van Oerle-van der Horst, Henk van Rossum, Servaas Huys, Elske ter Veld, Henk Koning, Gerrit Braks en Wil Wilbers. Daarnaast noemt hij de namen van negen overleden oud-parlementariërs die geen lid waren van de VOP, te weten Hans Bruggeman, Bonno Spieker, Saskia Stuiveling, Otto Boetes, Suzanne Steigenga-Kouwe, Jur Mellema, Wim Vergeer, Cor Kleisterlee en Rinse Zijlstra.

De algemene vergadering neemt enkele ogenblikken stilte in acht om de overledenen te herdenken.

3. Mededelingen

De voorzitter deelt mee dat de Kamervoorzitter afwezig is vanwege fractieoverleg over een belangrijk document en dat de lunch in Nieuwspoort is.

4. Ingekomen stukken

Er zijn geen ingekomen stukken.

5. Verslag van de Najaarsvergadering/-bijeenkomst van de VOP van dinsdag 11 oktober 2016

De algemene vergadering stelt het verslag van 11 oktober 2016 ongewijzigd vast.

6. Verantwoording 2016

De internationaal secretaris staat stil bij de internationale activiteiten van de VOP in 2016.

De algemene vergadering keurt de verslagen van de secretaris en de internationaal secretaris over 2016 goed en verleent het bestuur decharge voor het in 2016 gevoerde algemeen beleid

7. Financiën

7.1. Bespreking en vaststelling van het financieel verslag over het jaar 2016

Jan ten Hoopen (voorzitter Kascontrolecommissie) geeft een toelichting op het verslag van de Kas-controlecommissie.

De penningmeester merkt op dat hij het advies van de Kascontrolecommissie in haar rapport graag opvolgt om niet meer met een kas te werken, maar uitsluitend nog digitaal.

7.2. Dechargeren van de penningmeester voor het gevoerde financieel beheer en van het bestuur over het gevoerde financieel beleid

De algemene vergadering keurt het financieel verslag over 2016 goed en verleent decharge aan de penningmeester voor het in 2016 gevoerde financieel beheer en aan het bestuur voor het in 2016 gevoerde financieel beleid.

7.3. Begroting 2018

De penningmeester geeft een toelichting op de begroting voor 2018.

De algemene vergadering keurt de begroting voor 2018 goed.

8. Nieuwe samenstelling Kascontrolecommissie 2017

De algemene vergadering benoemt Cees Bremmer en herbenoemt Pieter Jan Biesheuvel bij acclamatie als lid van de Kascontrolecommissie.

9. Vaststelling van nieuwe statuten

Arie de Jong deelt mee dat ter vergadering de definitieve versie van het voorstel voor een reglement is rondgedeeld ter vervanging van de per abuis toegezonden versie, alsmede een amendement van Rob Tazelaar om de statuten op een punt aan te vullen.

José Hageman zegt nog nooit een memorie van toelichting te hebben gezien die begint met de zinsnede "waarbij met een vorm van gezond verstand aan wordt voorbijgegaan". Als ambtelijk ondersteuner van de VOP heeft zij van 2006 tot 2011 gewerkt aan het wijzigen van de statuten van

de vereniging. Omdat zij het een heel vervelende zinsnede vindt, stelt zij voor dat die wordt geschrapd uit de toelichting.

Joop Worrell sluit zich aan bij José Hageman, maar gaat ervan uit dat bij het opschrijven van de zin sprake is geweest van een "slip of the pen" op een moment van onbedachtzaamheid.

Hij vraagt een verduidelijking over artikel 4 van de statuten. Een oud-parlementariër die opnieuw lid wordt van de Eerste of Tweede Kamer of het Europees Parlement, is geen oud-lid meer. Het verbaast hem dat het dan toch mogelijk is om lid te blijven van de VOP. Wat wordt er bedoeld met de zinsnede in artikel 4, lid 2: "een ander van de hier genoemde parlementen"?

Het is op zich goed dat in artikel 7, lid 2 wordt bepaald dat een bestuurder ten hoogste acht jaar lid kan zijn van het bestuur. Waarom is het nodig om te bepalen dat indien iemand in functie wordt benoemd en al lid is van het bestuur in een andere functie of als overig lid, ten hoogste drie jaar van de eerste functie niet wordt meegeteld? Over het algemeen lijkt het hem goed om vast te houden aan de termijn van acht jaar en om de extra drie jaar te laten vervallen.

Enric Hessing vindt het amendement van Rob Tazelaar inhoudelijk heel sympathiek, maar vraagt zich af of het wel in de statuten of het reglement moet worden opgenomen. Dat de vereniging uitsluitend met zichzelf bezig zou zijn, vindt hij een onjuiste weergave. Dat de VOP iets meer aandacht zou moeten hebben voor de misverstanden die in de samenleving leven over de parlementaire democratie, steunt hij en ook dat het bestuur de leden zou kunnen opwekken daar iets meer aan te doen via (koepel) organisaties. ProDemos leent zich daar bij uitstek voor. Er is al vaker een oproep aan de leden van de VOP gedaan om zich daarvoor beschikbaar te stellen. Hij steunt dan ook het idee dat het bestuur de leden oproept om mee te werken aan actieve voorlichting, maar vindt niet dat dit als doel in de statuten moet worden opgenomen.

Frits Korthals Altes merkt op dat het amendement niet is ingediend op de statuten, maar op het huishoudelijk reglement.

Arie de Jong zegt dat er sprake is van een misverstand. Blijkbaar is er sprake van een tikfout. Het amendement betreft het toevoegen van een nieuw lid e aan artikel 1. Het bestuur heeft dit begrepen als een aanvulling op artikel 2 van de statuten over de doelen van de vereniging.

Frits Korthals Altes zegt een ander papier voor zich te hebben met het voorstel voor een reglement van de vereniging.

Will. Verkerk vraagt een toelichting op artikel 6, lid 4 over het schorsen van bestuursleden zonder opgave van redenen. Hij stelt voor om in artikel 11, lid 1 "schriftelijke en/of digitale" te wijzigen in "schriftelijke en digitale"

om op die manier vast te houden aan de schriftelijke uitnodiging naast de digitale uitnodiging voor de algemene ledenvergadering.

Jan-Willem van Waning dankt het bestuur voor al het noeste werk. Hij beschouwt het amendement als een voorstel voor een nieuw lid van artikel 3 - dat volgens hem over taken en niet over middelen gaat - omdat daarmee uitvoering wordt gegeven aan de doelstellingen in artikel 2. Hij is het eens met de toelichting op het amendement dat het doel van de vereniging nogal inward-looking is. Met het amendement wordt ook voorzien in het professioneel-ideële aspect en gaat het niet alleen om het bevorderen van interne contacten en het behartigen van materiële belangen. Hoe dat moet verwoorden, is een zaak voor de deskundigen. Hij vraagt zich af of de internationale organisaties waar de VOP contact mee heeft of lid van is geen doelstellingen hebben met een meer professioneel-ideële strekking zoals het uitdragen van de parlementaire democratie en Europese samenwerking.

Arie de Jong gaat in op de vragen en opmerkingen. Hij zegt José Hageman graag toe dat de door haar als heftig ervaren woorden over gezond verstand worden geschrapt. Ze zijn te begrijpen als een slip of the pen en zijn niet negatief bedoeld. Het bestuur liep echter aan tegen het feit dat het een erg zwaar middel is om mensen die hun contributie niet betalen via een zeer langdurige procedure via de algemene vergadering te moeten royeren in plaats van ze een brief te sturen dat zij van de ledenlijst worden afgevoerd als ze niet alsnog betalen.

Anders dan Joop Worrell vindt hij het niet vreemd dat iemand die opnieuw lid wordt van een van de parlementen toch - als oud-lid van het parlement - lid van de VOP kan blijven. Het komt in de praktijk nogal eens voor dat iemand Tweede Kamerlid is geweest, daarna lid van de VOP is geworden en na verloop van tijd opnieuw lid wordt van een van de parlementen; zie het voorbeeld van Mark Rutte. Daarmee is hij of zij een oud-lid van een parlement, maar ook lid van een parlement. Het bestuur heeft ervoor gekozen dat een oud-lid van het parlement - ook als hij of zij direct daarop aansluitend of na enige tijd lid wordt van een ander parlement - altijd oud-lid blijft in de zin van de vereniging. De zinsnede "een ander van de hier genoemde parlementen" in artikel 4, lid 2 slaat op de Eerste Kamer, de Tweede Kamer en het Europees Parlement.

De uitzonderingsbepaling over de drie jaar extra bij het doorschuiven in een andere bestuurspositie houdt in dat een bestuurslid nog een redelijke maar gelimiteerde termijn die andere bestuurspositie volwaardig kan vervullen. Overigens staat het de algemene vergadering altijd vrij om een voordracht van het bestuur niet te volgen.

Het amendement van Rob Tazelaar spreekt het bestuur aan. Daar wordt

regelmatig besproken dat de VOP een nuttige rol kan spelen voor de Tweede Kamer of voor ProDemos door het parlementaire werk onder de aandacht te brengen. Het bestuur stelt voor dat het amendement van Rob Tazelaar wordt overgenomen in artikel 3 van de statuten als lid d (het huidige voorgestelde lid d wordt lid e).

De zinsnede "zonder opgaaf van redenen" in artikel 6, lid 4 is overgenomen uit de huidige statuten. Het bestuur stelt voor dat de tekst wordt gehandhaafd. In de statuten zijn allerlei veiligheidskleppen ingebouwd om bij schorsing tot een minnelijke oplossing te komen.

Het is geen goed idee om in artikel 11, lid 1 "schriftelijke en/of digitale" te wijzigen in "schriftelijke en digitale". Het bestuur wil de ruimte houden om, als meer leden voortreffelijk digitaal kunnen worden bereikt, dat met minder papier te doen. Het bestuur moet ervoor zorgen dat de leden op een fatsoenlijke manier worden uitgenodigd. Nu staat in de statuten dat dat ook digitaal mogelijk is. Het is niet de intentie van het bestuur om mensen te ontwijken.

Willie Swildens-Rozendaal vindt het amendement van Rob Tazelaar heel sympathiek. De oplossing om het in artikel 3 onder te brengen is heel praktisch. In artikel 2, lid c moeten dan wel de woorden "bij leden" worden geschrapt. Het is immers de bedoeling om de belangstelling ook bij de buitenwacht te bevorderen.

Jan-Willem van Waning is het met Willie Swildens-Rozendaal eens. Hij stelt voor om de artikelen 2 en 3 ook in volgorde op elkaar af te stemmen. Hij vraagt of met "belangen" in artikel 3, lid b wordt bedoeld op de materiële belangen, de algemene belangen of alle belangen.

Arie de Jong zegt dat ook dit is overgenomen uit de huidige statuten. Het gaat vooral om de materiële belangen en de verantwoordelijkheid die het bestuur voelt om de belangen van oud-parlementariërs in verband met de APPA-regeling goed onder de aandacht te brengen.

Jan-Willem van Waning stelt voor om conform artikel 2, lid b "(materiële)" toe te voegen, waarmee de mogelijkheid wordt opengelaten om naast de materiële belangen rond de APPA ook andere belangen te behartigen.

Joop Worrell zegt artikel 4 helemaal te begrijpen na het voorbeeld van Mark Rutte. Hij is echter niet overtuigd door de toelichting dat volgens artikel 7, lid 2 een bestuurslid ten hoogste drie jaar extra kan aanblijven bij een wisseling van bestuurspositie. De maximale termijn van acht jaar biedt juist ruimte voor nieuwe frisse mensen met nieuwe frisse ideeën. Hij stelt dan ook voor om vast te houden aan de termijn van acht jaar, met de aantekening dat de algemene ledenvergadering nog altijd kan doen wat ze wil.

Arie de Jong constateert dat er staande de vergadering drie amendementen zijn ingediend:

1. om in artikel 2, lid 3 "bij leden" te schrappen. Het bestuur neemt dit over.
2. om in artikel 3, lid b "(materiële)" toe te voegen. Het bestuur neemt dit over.
3. om in artikel 7, lid 2 de laatste volzin te schrappen. Het bestuur neemt dit niet over. Met het voorstel van het bestuur houdt de algemene ledenvergadering een zekere flexibiliteit bij toekomstige invullingen van het bestuur. Hij constateert dat Joop Worrell niet is overtuigd door deze toelichting, waardoor er over diens amendement moet worden gestemd. Het bestuur adviseert tegen het amendement te stemmen.

Het amendement-Worrell wordt bij handopsteken verworpen.

De algemene vergadering keurt de nieuwe statuten bij acclamatie goed.

10. Vaststelling van een reglement van de vereniging

Arie de Jong wijst er nogmaals op dat de ter vergadering uitgereikte versie de correcte tekst bevat.

Frits Korthals Altes stelt voor, omdat de tekst van artikel 2, lid 1 taalkundig niet klopt, om dit lid te wijzigen in "Royement vindt plaats op grond van een besluit van de algemene ledenvergadering dat is genomen met twee derde van de geldig uitgebrachte stemmen." Vervolgens stelt hij voor om in artikel 2, lid 2 "Een dergelijk voorstel" te wijzigen in "Een voorstel tot royement".

Erik Jurgens noemt het bijzonder dat dit uitgelezen gezelschap zich gedurende lange tijd met dit buitengewoon belangrijke onderwerp bezighoudt. Hij heeft een strikvraag voor het bestuur. In artikel 12 wordt gesproken over een onwerkbaar situatie en het bestuurslid dat verantwoordelijk wordt gehouden voor de onwerkbaar situatie. Wie stelt vast of iemand verantwoordelijk is voor de onwerkbaar situatie en hoe kan het bestuur een lid van het bestuur buitensluiten van een bestuursvergadering? Naar zijn gevoel kan dat niet, net zomin als een Tweede Kamerlid zomaar buitengesloten van een vergadering van de Kamer.

Liesbeth Bloemen merkt op dat de verwijzing in artikel 2, lid 1 naar artikel 6, lid 3 van de statuten niet klopt. Zij gaat ervan uit dat er sprake is van een typefout en dat moet worden verwezen naar artikel 5, lid 1 onder d, waarin wordt gesproken over royement.

Arie de Jong zegt dat met het amendement-Korthals Altes de typefout al is verwijderd en dat daarmee het probleem is opgelost. Hij stelt voor dit amendement over te nemen.

Een bestuursvergadering is natuurlijk niet te vergelijken met een vergadering van de Tweede Kamer. Wel kan er soms enorme bonje ontstaan in een bestuur. Als een van de bestuursleden het vertrouwen van de andere bestuursleden verliest, valt de situatie alleen maar goed te bespreken wanneer dat bestuurslid daar niet bij is. Artikel 12 biedt het bestuur daartoe de mogelijkheid. Overigens zijn er de nodige zorgvuldigheidseisen opgenomen om te voorkomen dat een bestuurslid zomaar wordt uitgesloten.

Erik Jurgens benadrukt dat dit geen antwoord is op zijn vraag. Hij heeft gevraagd hoe in die bijeenkomst, die blijkbaar tersluiks plaatsvindt, van de leden die vinden dat dat ene lid een onwerkbaar situatie creëert, dat betrokken lid kan worden geweerd. Je kunt alleen bijeenkomen als de vergadering volgens de statuten is bijeengeroepen, door een oproeping aan alle bestuursleden. Als het betrokken bestuurslid verschijnt, kan hij niet erbuiten worden gezet. Artikel 12 is dan ook niet uitvoerbaar en in ieder geval in strijd met de statuten. Hij stelt dan ook voor om artikel 12, lid 1 te schrappen. Als er een onwerkbaar situatie is, moet je daar met z'n allen op een handige manier uit zien te komen. Vervolgens leg je dat aan de algemene ledenvergadering voor ter goed- of afkeuring.

Enric Hessing stelt voor om de beraadslaging over dit punt uit te stellen, gelet op de klok.

Erwin Nypels vraagt zich af of er niet zou moeten staan "Indien anders naar de mening van het bestuur een onwerkbaar situatie ontstaat". Het bestuur bepaalt dan zelf in meerderheid of er een onwerkbaar situatie bestaat.

Arie de Jong stelt voor dat de algemene ledenvergadering het reglement vaststelt behoudens artikel 12, dat het bestuur nog eens goed kijkt naar de formuleringen en de gewisselde argumenten en dat in de algemene ledenvergadering volgend jaar wordt teruggekomen op een formulering van artikel 12 dan wel het niet opnemen van het artikel.

De algemene vergadering keurt het nieuwe reglement bij acclamatie goed.

11. Rondvraag

Van de rondvraag wordt geen gebruik gemaakt.

12. Sluiting

Sluiting 11.35 uur.

Paul Flohr, 14 november 2017

2.)

Ter gelegenheid van de Najaarsbijeenkomst op 10 oktober jongstleden hield prof. dr. Carla van Baalen, directeur van het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis (CPG) in Nijmegen, een inleiding over het thema: kabinetsformaties. Hieronder treft u een weergave van haar (interactieve) lezing onder de titel:

DE RECENTE KABINETSFORMATIE IN RELATIE TOT KABINETSFORMATIES IN HET VERLEDEN

Carla van Baalen

Aan de hand van een aantal uitgangspunten/stellingen en tal van beelden uit het verleden en heden, geeft prof. Van Baalen voor dit bijzondere publiek – immers vaak direct betrokken bij formaties – een boeiend overzicht van de naoorlogse kabinetsformaties.

Niemand kon vermoeden dat uitgerekend op de dag van de Najaarsvergadering van de VOP (10 oktober) de huidige kabinets-formatie het record van langste formatie in de geschiedenis breekt.

Het record tot nu toe lag bij de formatie van 1977. Den Uyl won tien zetels bij de verkiezingen (totaal 51 zetels). De uitslag was zo duidelijk dat een informateur overbodig werd geacht. Den Uyl werd daarom tot formateur benoemd met de opdracht: "Een kabinet te vormen dat geacht mag worden het vertrouwen van het parlement te genieten." Het liep echter heel anders. Na zeven informateurs en vier formateurs, stond bijna zeven maanden later het kabinet Van Agt-Wiegel op het bordes.

Uitgangspunten en stellingen:

"Waarom duren kabinetsformaties zo lang?"

Hiervoor zijn meerdere oorzaken:

- Ons kiesstelsel van evenredige vertegenwoordiging met een lage kiesdrempel zorgt er voor dat er veel partijen vertegenwoordigd zijn in de Tweede Kamer; op dit moment 13. Dit betekent dat er altijd coalities gevormd moeten worden.
- Kiezers zorgen voor steeds kleinere partijen; echt grote fracties van ca. 50 zetels horen inmiddels tot

het verleden. De laatste grote fracties dateren van 1989, in het kabinet Lubbers-Kok: CDA 54 en de PvdA 49 zetels. Samen een riant meerderheid in de Kamer waardoor er ruimte was voor afwijkend stemgedrag van leden. Daarnaast blijkt regeren tegenwoordig minder 'lonend'; vaak treffen de regeringspartijen grote verliezen.

- Tijdens de formatie wordt, als regel, een zeer gedetailleerd regeringsprogramma geschreven. Een kort regeerprogramma heeft als voordeel dat er ruimte blijft voor veranderingen in de tijd. Daarnaast is er ook voor de ministers meer beleidsruimte op de departementen.
- Twee essentiële elementen: *Een gezamenlijk programma*, gedragen door de fracties die een meerderheid hebben in de Tweede Kamer (1) en *wederzijds vertrouwen* (2). Als een van beiden ontbreekt dan kan de formatie lang duren of niet doorgaan. Enkele voorbeelden:
 - De formatie 2003: Bos-Balkenende; wel een programma, geen vertrouwen.
 - De formatie 2010: Pechtold, Cohen, Rutte, Halsema; werkend aan paars-plus, wel vertrouwen, geen programma.
 - Bij de formatie van 1977 lag het anders. Na lang onderhandelen tussen PvdA, CDA en D'66 was er uiteindelijk wel een resultaat. Dit werd echter door de Partijraad van de PvdA afgeschoten. Het vertrouwen tussen Den Uyl en Van Agt was niet erg hoog. Het vertrouwen tussen Van Agt en Wiegel daarentegen was onmiddellijk aanwezig. Het programma kwam in een relatief korte tijd tot stand.
- De procedure die in Nederland is ontwikkeld met vele regels, conventies en gebruiken, gericht op een eerlijk en overzichtelijk proces, vraagt uiteindelijk ook veel tijd. Zo is het gebruikelijk om de grootste partij het initiatief te geven, ook al is op voorhand duidelijk dat dit niets zal opleveren (bijv. informateur Van Kemenade, PvdA, in 1982). De partij die veel wint krijgt in principe een plek aan tafel (bijv. Klaver, GroenLinks, in 2017). Het werken met verkenner en informateurs is tijdrovend.

Vertrouwelijk samenzworen

Voorspellingen en conclusies op basis van wetenschappelijk onderzoek

- Uit onderzoek blijkt dat bij een mogelijke meerderheid van meer conservatieve partijen men niet kiest voor een echt linkse partij. Terugkijkend naar de geschiedenis kon dus van tevoren worden voorspeld dat de huidige formatiepoging met GroenLinks weinig kans maakte. De politoloog Daudt formuleerde in 1980 deze doctrine. Hij bouwde daarbij voort op de "Leer van de uiterste noodzaak" van de Rooms-Katholieke Staatspartij (RKSP) om bij voorkeur met andere confessionele en/of liberale partijen te regeren; alleen met de socialisten (SDAP) als het echt niet anders kon.
- Wie blijkt de meeste geliefde coalitiepartner in de periode 1977-2010: de VVD.
- Bij elke formatie kijkt men terug op de vorige en probeert de fouten uit het verleden niet te maken. Als fouten in 2012 worden genoemd: te snel, te gesloten en het uitruilen. Uit de formatie van 1977 zijn tot nu toe de meeste lessen geleerd:
 - Begin nooit meteen met het inzetten van de formateur. Hij raakt te zeer beschadigd als pogingen mislukken. Den Uyl deed tot drie keer toe een poging met als gevolg een kabinet zonder PvdA!
 - Als er andere meerderheden mogelijk zijn, is het onverstandig daarmee geen rekening te houden
 - Gedraag je niet hooghartig. De PvdA was er van overtuigd dat er een kabinet-Den Uyl II moest komen. Men ging zelfs zo ver dat bepaalde personen non grata werden verklaard. Zo mocht Van Agt niet terugkeren op het departement van Justitie. Maar het ging hier wel om de partijleider van het CDA!
 - Geef nooit het initiatief uit handen, Den Uyl deed dit wel; na diverse pogingen gaf hij het stokje door aan het CDA (Van Agt), met als gevolg dat hij dit niet meer terug kreeg en er geen kabinet met de PvdA kwam.
 - Formeer niet "op straat", een dergelijke openheid functioneert niet.

Enkele geschreven en ongeschreven staatsrechtelijke aspecten

Slechts enkele aspecten rond de formatie zijn wettelijk vastgelegd.

De benoemingsregels zijn grondwettelijk vastgelegd. In artikel 43 staat: "De minister-president en de overige ministers worden bij koninklijk besluit benoemd en ontslagen." Artikel 46 bevat (ongeveer) hetzelfde voor de staatssecretarissen.

Als ongeschreven staatsrecht geldt dat het Kabinet het vertrouwen moet

hebben van de Kamer. Verder is in 2012 de rol van de Tweede Kamer gewijzigd. De Tweede Kamer benoemt de formateurs en informateurs. Daarmee is de rol van de Koning geminimaliseerd.

Wat is nieuw in de formatie van 2017?

Nieuwe elementen bij deze informatie zijn:

- Voor het eerst werd een vrouw benoemd als enige informateur (Edith Schippers).
Eerder was Els Borst informateur (1998), maar toen tezamen met Wim Kok en Gerrit Zalm. En in 1967 was Marga Klompé bijna "informatrice" geworden.
- Het was de eerste complexe formatie waarbij de Koning geen rol speelde. In 2012 speelde de Koning voor het eerst geen rol, maar toen verliep de formatie betrekkelijk eenvoudig.
- Deze formatie werd onderbroken voor vakanties.
- Onder leiding van demissionair minister Schippers werd tijdens de formatie zowel in de Tweede, als Eerste Kamer op 26 september 2017 een spoedwet aangenomen om het eigen risico in de zorg te houden op €385.

Het belang van rituelen

Rituelen worden in dit kader gezien als vaste, zichtbare momenten in het formatieproces. Het voordeel bestaat daarin dat daarmee een proces dat grotendeels achter gesloten deuren plaatsvindt, toch zichtbaar en herkenbaar is voor de buitenwereld.

Tot 2012 speelde het paleis een rol in de herkenbaarheid. Het waren de fotomomenten. Daarnaast waren er de persconferenties in de Noenzaal van de Eerste Kamer.

Na 2012 moest de Kamer zelf hieraan invulling geven. Er bestond geen protocol voor.

Bij de huidige formatie is het duidelijk dat er echt over nagedacht is. Zowel de fotomomenten met de onderhandelaars, als de momenten waarop zichtbaar is dat er wordt gewerkt. Weliswaar krijgt de burger niets te horen, maar men ziet wel de onderhandelaars op weg naar de Stadhouderskamer (in het gebouw van de Tweede Kamer) voor het volgende overleg. De route buitenom is een bewuste keuze.

De vele beelden die Carla van Baalen liet zien, en de levendige wisselwerking met de zaal, dankzij haar veelvuldige quiz-achtige vragen, vormden een bijzondere aanvulling op haar interessante en leerzame betoog!

Noot:

Het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis in Nijmegen heeft als een van haar speerpunten: Kabinetsformaties. De volgende boeken zijn hierover verschenen:

- Carla van Baalen en Alexander van Kessel (red.) *Kabinetsformaties 1977-2012* (Amsterdam: Boom Uitgevers, 2016)
- Carla van Baalen en Alexander van Kessel, *De kabinetsformatie in vijftig stappen* (Amsterdam: Boom Uitgevers, 2012)
- Carla van Baalen, *Een rituele dans in de Tweede kamer? Klagen over kabinetsformaties, 1946-2002* (Den Haag: Sdu Uitgevers, 2003)

Joke Kersten

BREXIT

'Ieder land zal proberen het maximum uit de onderhandelingen te halen'

Tom de Bruijn (1948) is sinds 25 juni 2014 wethouder van 's-Gravenhage voor D66. In 2011-2014 was hij staatsraad en daarvoor in 2003-2011 de Nederlandse permanente vertegenwoordiger bij de Europese Gemeenschappen in Brussel. Eerder was hij onder meer directeur-generaal Europese samenwerking op het ministerie van Buitenlandse Zaken.

Tom de Bruijn

Vanwege zijn Brusselse periode heeft De Bruijn de ontwikkelingen omtrent de Brexit en de wijze waarop die is en wordt ontvangen in de EU van nabij kunnen meemaken. Zijn inleiding was bedachtzaam, compleet en tamelijk verontrustend. Het werd in de loop van het verhaal steeds duidelijker wat een ongewisse sprong in het duister deze Brexit eigenlijk betekent, zowel voor het Verenigd Koninkrijk als voor de EU. Inmiddels hebben, met het inroepen van Artikel 50, de exitclausule in het Verdrag van Lissabon, de onderhandelingen tussen het Verenigd Koninkrijk en de EU kunnen starten. Die onderhandelingen mogen maximaal twee jaar duren.

De oneindig vele draden (759 verdragen!) waarmee het VK is verbonden

met de EU en vice versa brengen enorm veel werk met zich. Ze moeten immers ontward en ontvlecht worden. Zomaar Gordiaans doorsnijden is nauwelijks een optie wegens de draconisch negatieve financieel-economische gevolgen. Dat ontwarren kost tijd, veel tijd. De deadline (29 maart 2019, middernacht Brusselse tijd) nadert met rasse schreden en geconstateerd moet worden dat het VK onder Theresa May - die duidelijk een harde Brexit nastreeft, dat wil zeggen een volledige ontvlechting van VK en EU - bij wijze van spreken geen idee heeft waar te beginnen. Volgens De Bruijn wordt steeds onwaarschijnlijker dat de onderhandelingen - immers zeer moeizaam - op tijd voltooid zullen zijn. De consequenties daarvan zullen groot zijn, zowel politiek als economisch. Dit is wat de Britten willen:

- Het VK zal uit de Europese interne markt stappen;
- Londen wil alleen zelf over immigratie gaan, dus geen enkele inmenging van de Europese Unie of het Europese Hof van Justitie;
- Het VK wil ook volledig afscheid nemen van de Douane-Unie: d.w.z. dat er nieuwe handelsverdragen moeten worden gesloten en er nieuwe import- en exporttarieven zullen worden vastgesteld;
- De resultaten van wat de onderhandelaars zullen bereiken, moeten worden voorgelegd worden aan het Britse parlement en het Hogerhuis, vooraleer ze daadwerkelijk kunnen worden geïmplementeerd;
- Op gebied van veiligheid en inlichtingendiensten wil het VK zeer nauw blijven samenwerken met de EU.

Een majeur probleem in de onderhandelingen is het grote verschil tussen wat het VK denkt schuldig te zijn aan de EU (ca. 20 miljard £, later werd dat ca. 40 miljard £) en wat de EU vindt dat de Britten moeten ophoesten (100 miljard €). Het gaat hier simpelweg, zoals bij alle scheidingen om het 'settling of the account', zoal Michel Barnier, toponderhandelaar van de EU, het uitdrukte op 10 november jongstleden. Hij zei ook nog het volgende: "We work on the basis of fact, and law, and on precise, reciprocal commitments. And we should - and we wish to - create certainty, especially legal certainty, where Brexit has created uncertainty and a lot of worry." "... to reach our common goal - that of organising an orderly withdrawal with an agreement - we are going to have to work intensively over the coming weeks, before the next European Council."

Die volgende ronde van de onderhandelingen zal ongeveer nu beginnen (of inmiddels begonnen zijn), namelijk op 14 en 15 december 2017.

Op 29 november zei Barnier nog het volgende:

"We are awaiting sufficient progress from London on the following three points:

- the rights of European citizens in the United Kingdom and of British citizens in the EU;
- issues relating to the border between Ireland and Northern Ireland;
- fulfilment of the financial obligations entered into during the United Kingdom's membership of the Union."

We are not there yet."

Reinder van der Heide

'RONDLEIDING / PRESENTATIE HAAGSE STADHUIS

De derde presentatie, annex rondleiding werd door ons medelid van de VOP, Adri Duivesteijn verzorgd. Adri werd in 1980 in Den Haag wethouder voor ruimtelijke ordening en stadsvernieuwing. Hij was onder meer verantwoordelijk voor de stadsvernieuwing in de Haagse Schilderswijk en initiator van de bouw van het nieuwe Haagse stadhuis, ontworpen door de

Adri Duivesteijn

Amerikaanse architect Richard Meier.

Adri leidde het gezelschap naar enkele saillante plekken binnen het stadhuis waar hij vervolgens vertelde over de ontstaansgeschiedenis van dit reusachtige witte gebouw. Zo kwamen we onder andere terecht op een soort binnenbalkon ('politiek balkon' genoemd), uitkijkend over het atrium.

Hij vertelde daar over het gelukkige toeval dat op een of andere wijze ervoor had gezorgd dat dit gebouw er uiteindelijk was gekomen, en, zei hij, niet zonder gepaste trots, 'binnen de begroting'.

Hij legde allerlei verbanden tussen dit gebouw en de vele verspreide huisvestingen van de gemeente Den Haag vóór dat Meiers creatie hier

stond. Hoe inefficiënt dat vroeger in elkaar stak. Hoe gunstig het nieuwe gebouw, in het centrum van Den Haag, als een soort brandpunt in de stad, dichtbij het parlement, brandpunt van de landelijke politiek, zijn verbindende rol heeft kunnen leren spelen. Hoe al die verspreide, door de gemeente afgestoten gebouwen nieuwe huurders, nieuwe bedrijvigheid heeft weten aan te trekken, met gunstige consequenties voor de sfeer, werkgelegenheid en het welzijn in die buurten.

Hoe moeilijk de onderhandelingen soms waren, er moest immers veel worden afgebroken om plaats te maken voor dit stadhuis. Maar hoe toch uiteindelijk de cijfers, feiten en ontwikkelingen tegenstanders in de raad en daarbuiten over de streep trokken.

Het was een zeer boeiend relaas van Adri waarin hij open en eerlijk liet uitkomen hoe gunstig toeval en benevolente willekeur hun positieve rol hebben gespeeld bij de totstandkoming van dit witte ijspaleis, zoals de volksmond Meiers schepping liefdevol noemt, want de Hagenaars én de Hagenezen zijn er maar wat trots op.

Adri Duivesteijn, bijna verwonderd: "Hieraan kun je toch zien dat 'de politiek' het verschil kan maken."

Reinder van der Heide

OVERLEDEN

De volgende oud-parlementariër is ons ontvallen:

Drs. R. (Rinse) Zijlstra

Als econoom was Rinse Zijlstra, broer van Jelle Zijlstra, een gedreven landbouwvoorman, antirevolutionair bestuurder en politicus. Eind jaren zestig (van 1967 tot 1971) was hij lid van de Tweede Kamer voor de ARP, waar hij woordvoerder was voor landbouw, economische zaken en ontwikkelingssamenwerking. Daarna is hij op diverse gebieden bestuurlijk actief geweest, onder meer als burgemeester van Smallingerland. In 1983 kwam hij namens het CDA in de Eerste Kamer, waarvan hij de laatste vier jaar tot 1995 eerste ondervoorzitter was. Met name voor Europese Zaken en buitenlands beleid was hij de woordvoerder. Hij is, 90 jaar oud, overleden op 26 september 2017.

VERSCHENEN BOEKEN

Schoonheid macht liefde: in het leven en de politiek

Persoonlijk verhaal over het (politieke) leven van oud-Kamerlid (SP)

Sharon Gesthuizen.

Auteur: Sharon Gesthuizen

Uitgever: De Geus

ISBN: 9789044538311

Prijs: € 19,99

'Voorlichting loopt met u mee tot het ravijn': mijn ontluisterende jaren in de VVD-fractie

Oud-Kamerlid Ybeltje Berckmoes beschrijft haar ervaringen in de VVD-fractie.

Auteur: Ybeltje Berckmoes

Uitgever: Uitgeverij van Praag, 2017

ISBN:

Prijs: € 19,95

De nieuwe politiek van Europa

Terugblik op de recente crisisjaren in Europa en analyse van de nieuwe politieke en institutionele verhoudingen.

Auteur: Luuk van Middelaar

Uitgever: Historische Uitgeverij Groningen, 2017

ISBN: 9789065542465

Prijs: € 25,00

Democratische zegen of vloek?: Aantekeningen bij het referendum

Naar aanleiding van het Oekraïne-referendum wordt breder naar de rol van het referendum in de democratie gekeken, zowel in de Nederlandse als in de internationale context.

Auteurs: Frank Hendriks, Koen van der Krieken en Charlotte Wagenaar

Uitgever: Amsterdam University Press, 2017

ISBN: 9789462987050

Prijs: € 24,99

De geschiedenis van het liberalisme

Het liberalisme is de eerste ideologische stroming in de moderne geschiedenis. Dirk Verhofstadt beschrijft het ontstaan van de eerste liberale partijen, de opmars van het liberale denken in de 19e eeuw, maar ook de

ondergang van de liberale democratieën tijdens de eerste helft van de 20e eeuw door communisme, fascisme en nazisme.

Auteur: Dirk Verhofstadt

Uitgever: Uitgeverij Houtekiet, 2017

ISBN: 9789089246028

Prijs: € 29,99

Out of the box. Over politieke praktijk en vrijzinnige idealen

Beschrijving van Kleins enerverende ervaringen vanaf 2012 als Tweede Kamerlid voor 50PLUS.

Auteur: Norbert Klein

Uitgever: uitgave in eigen beheer middels Boekscout.nl te Soest

ISBN: 9789402233186

Prijs: € ?

Eerlijk duurde niet zo lang.

Achter de schermen van de Tweede Kamer

Schets van het werk in de Kamer. Beeld van een 'backbencher die belangrijke resultaten boekt die nauwelijks aandacht krijgen. Alles in de politiek lijkt persoonlijk te zijn. Het eerste boek dat de vorige PvdA-fractie van binnenuit beschrijft. Na het lezen kijk je nooit meer hetzelfde naar de politiek.

Auteur: Roelof van Laar

Uitgever: Lm Publishers, 2017

ISBN: 9789460224607

Prijs: € 19,50

Zeventig jaar zoeken naar het compromis. Parlementaire geschiedenis van Nederland 1946-2016

In die zeventig jaren sinds 1946 was het parlement de centrale arena van een grote diversiteit aan politieke tegenstellingen en conflicten. Tegelijk vormde het de nationale marktplaats, waar de vele en diverse maatschappelijke belangen werden gewogen, verhandeld en verruild, soms genegeerd. Dit boek is het verhaal van de Nederlandse naoorlogse democratie, waarin de wedstrijd zelden eindigde in overwinning of verlies maar meestal in breed aanvaarde remise.

In de nabije toekomst zal dit boek zeker in de Nestor worden besproken.

Auteurs: Bert van den Braak en Joop van den Berg

Uitgever: Prometheus

ISBN: 9789035141827

Prijs: € 55,00

*De redactie wenst u prettige feestdagen
en een mooi 2018 toe.*

